

«БӨГЕНБАЙ БАТЫР» ЖЫРЫ
(жырау Тастыбай Жағыпарұлы нұсқасы)

Өтіпті біздің қазақ жақсы жайдан,
Естіген тамаша етіп, қалар қайран.
Қазақтың құба қалмақ заманында
Сөйлейін Қанжығалы Бөгенбайдан.

Өтіпті Қанжығалы қарт Бөгенбай,
Мекені көшіп-қонған Шетқурайда-ай.
Қазақ пен қалмақ атыс қылған кезде,
Әкесі әруақ қонған ер Маянбай.

Ерлікпен Бөгенбай да тартыпты күй,
Сол күнде қанжығалы тоғыз мың үй.
Қасына жолдас болған ерлеріне,
Түскенді шабындыдан қылыпты сый.

Бөгеннің әркім естіп, білген атын,
Біледі Маянбайдан туған затын.
Сол күнде Бөгенбайдың баласы жоқ,
Алса да бала үшін он төрт қатын.

Ерліктің ер Бөгенбай қуған затын,
Түзеткен сайыпқыран салтанатын.
Қан төгілген соғыста жаяу қалып,
Беріпті жолдасына мінген атын.

Бөгеннің жүрген жері күнде думан,
Бұл арадан қалмақты қолмен қуған.
Нәсілінде саяқтық болса керек,
Он жеті ұл, бір қыз екен бірге туған.

Қазаққа үлгі болған Бөген қарты,
Ерлердің бола бермес мұндай арты.
Әкесі Маян өлген күндерінде,
Бар екен еркек кіндік тоқсан алты.

Жасында жетпіс алты дүние салған,
Әркімді жазым етер мына жалған.
Ешбір ханға бағынбай Бөген батыр,
Жеке жол қанжығаға өзі салған.

Маянның атасының аты – Егіз,
Дәулеті, мал байлығы ұшан-теңіз.

Жайлауы Көксу, Қияқ деген жерде,
Көшуі бір айшылық, естісеңіз.

Қанішер егескенге бермепті кек,
Қатындар айтады екен «қос туған» деп.
Баласы Маянбайдың жауға аттанса,
Қалмапты еркек кіндік «қылқұйрық» деп.

Елінде билеп жүрген екі төре,
Майекең өсіріпті ерік бере.
Дәулеті олардың да асқан екен,
Төреге Маянбайдың жүрген ере.
Маянбай дүниеден қайтқаннан соң,
Бөгеннен жепті таяқ өле-өле.
Төрелік дәрежесін қылдырмапты,
Асқандық емей, сірә, ол немене?!

Төрелер өткен күнін сағынып тұр,
Сорына Маянұлы қағынып тұр.
Қамшыдан қорыққанынан екі төре,
Құл болып Бөгенбайға бағынып тұр.

Бір табы қанжығаның дулат дегін,
Олар да жоқтайды екен төре кегін.
Бөгенбай оларға да қамшы жұмсап,
«Төресің, білемісің, – дейді, – тегің».

Құлжабек, Есімбек пен – екі төре,
Айрылған төреліктен қамшы көре.
Бұларға қанжыға емес қазақтар да,
Жүр екен іштен тынып, әбден өле.

Туысқан Маян, Жоян бірге ғана,
Егізден туған ұлын тоғыз сана.
Ағасы Маянбайдың Жоян ерден
Туыпты жиырма екі еркек бала.

Он ұлы туған екен бәйбішеден,
Аналық – тоқалының аты екен.
Бәрінің батыр сынды тұрпаты бар,
Тоқалдан туған ұлы он екі екен.
Тоқалдың үлкен ұлы ер Қасқабай,
Сол кезде жиырма беске жасы келген.

Сол күнде ол Бөгенбайға серік екен,

Жалынды, шыны желді, көрік екен.
Қайратты болғандығы былай тұрсын,
Тұтынған жолына да берік екен.

Әркім-ақ Қасқаны ер көреді екен,
Бөгеннен қалмай о да келеді екен.
Бөгенбай Аналықты құрмет етіп,
Олжаны Қасқамен бірдей бөледі екен.

Аналық артық туған адамзаттан,
Еркекше түспейді екен мініп аттан.
Бөгенге жақсылықты тілейді екен,
Кем емес қасына ерген азаматтан.

Кеп тоқтар Аналыққа сөз қалпына,
Кемеңгер еді жүйрік ел салтына.
Бөгенбай былайша ер болғанменен,
Шықпапты Аналықтың бір алдына.

Егізде Аналыққа көнбес жан жоқ,
Бөгеннің бұл Аналық көңіліне тоқ.
Бөгенге ел өкпелеп кетсе дағы,
Сөйлессе, Аналықтан кетері жоқ.

Аналық жан-тәніндей көреді ерді,
Бұрынғы төреліктен мүлде айрылып,
Құлдай боп екі төре тағы келді.

Екпіні Бөгенбайдың желдей ескен,
Дұшпанмен қарсыласқан сан белдескен.
Қалмақтың Шынар деген ханының да
Тағында, қайрат қылып, басын кескен.
Бөгеннен ыза, қорлық көп көрген соң,
Байсынның өзенінен қалмақ көшкен.

Хан еді Әбілмәмбет жарым елге,
Әйтеуір, хан ед деген аты белге.
Оны да Бөген хан деп танымады,
Басқандай көңілі бар ед ханды жерге.
Өйткені Уәлименен тату еді,
Ол көшіп кетсе дағы алыс жерге.

Өкпелеп, «хан болмадым» деп көшіп ед,
Бөгенбай Уәлименен серттесіп ед.
Ол бұрын көшіп кетті азғана үймен,

Бөгенбай көше алмады, көшпекші ед.

«Уәлиге, – арман етті, – ермедім» деп,
Ай жүзін Уәлижанның көрмедім” деп.
Қас болды Әбілмәмбет атыменен,
“Уәлиге хандығыңды бермедің” деп.

Ала боп қазақ елі тұрған шағы,
Аса алмай Әбілмәмбет тұрған бағы.
Оқыста қалмақтардан қаза тапты
Бөген күткен Уәлидің әруағы.

Сонда да ханға Бөген бағынбайды,
Ерікті – күші жеткен не қылмайды.
Әбілмәмбет неше жарлық қылса дағы,
Бөгенбай жарлығынан табылмайды.

Бөгенбай қаһарланса іс қылады,
Шабады, қан қылады, күш қылады.
Дерегін соғыс болар білсе Бөген,
Жаратып тұлпарларын құс қылады.

Сол күнде Бөген келді елу бірге,
Түскендей болған екен көңілі кірге.
Баласыз Бөгенбайдың айтқан сөзі:
«Арт жағым не болады, қайран дүние?!
Басымда он сегіз мың жылқы малым,
Түйе, қой, толып жатыр мұкамалым.
Бір күні дүниеден көзім жұмсам,
Болатын белгім де жоқ артыма ие!»

Талайдың алып еді малын тартып,
Талайды шауып алған, қайраты артып.
Бөгенбай елу бірде ойға түсіп,
Жылаған баланы ойлап, қайғы тартып.

Бек жақсы бір ағасын көреді екен,
Сөзіне соның айтқан ереді екен.
Жылқы малы өспейтін мал болған соң,
Жыл сайын жылқы еншісін береді екен.

Егінбай сол ағасы екен аты,
Бар екен бала-шаға қолғанаты.
Болыпты он жеті ұл аз да болса,
Сарыбай кенжесінің деген аты.

Баласы бәрі толық, бәрі бағылан,
Той-ойында, алыста жолды алған.
Бөгенбай Сарыбайды жақсы көред:
«Осы батыр болар, – деп, – туымды алған.
Өзімнен, ұлым түгіл, қызым да жоқ,
Мұраға ие болар иен қалған».

Деп ойлап ер Бөгенбай жүреді екен,
Бар болса не тілегі – береді екен.
Бір болып мал мен басы, еншілес боп,
Қарындас, қанаттас боп келеді екен.
Етуге сән-салтанат киім киіп,
Келіндері жорғаны алып мінеді екен.
Бөгеннің елу бірде қайғырғанын,
Егінбай жалғыз өзі біледі екен.
Бұл қайғы Егінбайға қатты батты,
Деп ойлап: «Бұл қайғыдан өледі екен».

Тағдырға адам салса көнеді екен,
Шырағың жанып тұрған сөнеді екен.
«Балалар, бұрынғыдай ат мінбендер! –
Деп ойлап, Бөген ағам береді екен.

Қауіпсіз, қайғысыз-ақ ер еді ғой,
Сұрасақ, ат пен киім береді ғой.
Көңіліне Бөгенбайдың бір іс келді,
Шын тарылса, көңіліне келеді ғой...»

Егінбай балаларын тыйды солай,
Көрмеді бұрынғыны енді қолай.
Бөгеннің қабағына көп қарайды,
Қайғысы баласыздың емес оңай.

I

Сол жылы – қоян наурыз келген жылы,
Өз әлін Бөген байқап білген жылы.
Көңіліне бала деген қайғы кіріп,
Бойында қалмап еді ерлік сыны.

Көзіне көрінбейді дүние бәрі,
Қанша қой, қалың жылқы, дүние-малы.
«Артымда бір шырылдақ болмады-ау» деп,
Бала үшін Бөгенбайдың қылған зары:

– Атым Бөген атанған,
Атам Егіз әруақ-ты.
Қазақ түгел қолменен
Талай қырдым қалмақты.
Батпандай оқ салғанда,
Табандап тартып қалғанда,
Бір шыбықтай көрмеуші ем
Иілген оқты садақты.

Теңдесім менің болып па ед
Өзім тұстас қазақта?!
Сып етіп жалған өте ме,
Бір белгі жоқ арт жақта.

Кім білмейді затымды,
Жидым-ау талай қатынды.
Көз жасымды бір көріп,
Бөгенбайдың ұлы деп,
Кім ататар атымды?

Көп дәулетке молықтым,
Қай дұшпаннан қорықтым!
Талайды алған басым-ау,
Не қарғысқа жолықтым?!

Мұны айтып, ер Бөгенбай жатты үйде,
Түскен соң, қайғы тартып, мұндай күйге.
Жылаудан екі көзі көрмес болды,
«Жалт етіп өттің бе, – деп, – шіркін
дүние!?»»

– Жасаған көз жасымды көрмес пе екен,
Тілекті, тәубе қылсам, бермес пе екен?
Алда жал, артта құйрық көрінбейді,
Артымнан бір шырылдақ ермес пе екен?

Жайлауым – айлық көшер Көксу, Қияқ,
Бөгенбай, кетті сенен ерлік, сияқ.
Ант еттім енді атқа мінбеспін деп,
Артымда болмаған соң жалғыз тұяқ”.

Қайғысы Бөгенбайдың артты күнде,
Жатады зар еңіреп күндіз-түнде:
«Ерліктен тапқан опам жоқ екен ғой
Бар кемдік осы күнде, міне, менде.

Басымнан толық дәурен өтіп кеткен,
Түбіне бұл дүиенің кімдер жеткен.
Енді атқа, қан төгілсе, мінбеймін» деп,
Бөгенбай өз-өзіне сонда ант еткен.

II

Бөгенбай жата тұрсын қайғы тартып,
Қайғысы, қасіреті күнде артып.
Құлжабек, Есімбектен сөз келеді,
Кем емес, бұлардың да айласы артық.

Бөгеннің қайғы тартқан көрді кезін,
Әуелі дулаттарға салды сөзін.
Төрелік таңдайынан не қып кетсін,
Танытпақ болды елге тағы өзін.

Дулаттар оған кетті түгел еріп,
Алады шет жүргенді жиып-теріп.
Бар еді Құлжабекте бір сұлу қыз,
Шығарды оны «ел жи» деп ерік беріп.

Ол қыздың өзі зерек, Зейнеп атты,
Бұлбұлдай сайрап тұрған сөзі тәтті.
Бұл қыздың сұлулықта теңдесі жоқ,
Ерекше жүріс қылды салтанатты.
Есімбек, Құлжабектер ұйғарған соң,
Бір күні Қасқабайды барып тапты.

«Теңдесім осы елдегі сіз-ақ қой» деп,
Қыз Зейнеп аңғал ерге кісі сапты.
Әрі жастық, батырлық, әрі аңғалдық,
Сөзіне қыздың айтқан сене қапты.
Зейнеппен бір бас қосып сөйлесуге,
Үй тігіп, тай сойысып, жер болжапты.

Зейнептің Қасқабайға айтқан сөзі:
(Алаяқ кәпір екен қыздың өзі)
– Өзге елден сұлтан, төре іздемеймін,
Егіз ед қанжығаның алтын тезі.

Мінеки, жасым келді он сегізге,
Көңілім түсіп кетті, батыр, сізге.
Антпенен сізге қатын болмақпын мен,

Әуелі бір тілек бер, батыр, бізге.

– Дұшпанға салсам салмақ – білегімді,
Қайтарған жауап бар ма жүрегімді?
Қыз Зейнеп, сен оны айтсаң, менде не бар,
Ала бер, не десең де тілегінді!

Зейнеп айтты: – Тілегім сізде менің,
Ерлігінді білемін әбден сенің.
Бөгеннің қылған ісі өзіңе аян,
Әкеме бір билетсең қанжыға елін?!

Екі сөз айта алмаймын бұдан былай,
Қорлықта әкем, ағам жүрді жылай.
Қорыққаннан кейде үйде ас ішпедік,
Құдайдай болды бізге бұл Бөгенбай.

Бөгенбай өз жөніне бара берсін,
Бейпілдік бетіменен сала берсін.
Жайлауға, Шетқурайға біз баралық,
Ермесе, ер Бөгенбай қала берсін.

Бұл сөзге Қасқабай да: – Жарар, – деді,
Бұл сөзден ашылмасын хабар, – деді.
Бізбенен елдің көбі бірге көшер,
Қаңғырып сонда Бөген қалар, – деді.

Екеуі қол алысып, уәде соқты,
Басқаға бұл кеңестен хабар жоқ-ты.
Бөгеннің бұл туралы білері жоқ,
Өзінің жайлауына көшіп бопты.

Қастығы туысқанның қандай қиын,
Қасқабай қыз сөзімен жазым етті.
Жау талап, жап-жадағай болғандай ұрт,
Екі күнде үдере көшіп бітті.

Бес мыңдай қанжығаны бөліп алып,
Қасқабай Шетқурайға кетті салып.
Мінер ат, киер киім болмаған соң,
Егінбай жан сақтамақ ойда қалып.
Отыз күндей бұлар көшіп тоқтамастан,
Белгілі айтқан жерге қонды барып.
Басына Сары шоқының Бөген шығып,
Қарайды төңірекке көзін салып.

Қараса, артынан ел көрінбейді,
Отырды «бұл қалай?» деп аң-таң қалып.
Қайғыға мен түскен соң, қалмақ келіп
Қалған ба елді, – дейді, – қалмақ алып...”
Кідірмей, жаңа талап інілерін
Жіберді шақырып ап, бәрін жанып.
Бексұлтан, Сәдірбек пен ер Айдарқан
Ел артын түгел шолып, көрді барып.
Деп келді: «Бізді алған жау оңай емес,
Артығын тең жарымнан қапты алып».
Есітті бұл хабарды ер Бөгенбай,
Отырып төмен қарап басын салып.

Баладан жаудың ісі жаман батып,
Қайғырып сонда еліне, қалды талып.
«Қалмаққа талай қылған ісім бар ед,
Әкетті-ау, енді, – деді, – кегін алып!»

Осымен қарт Бөгенбай жатсын жылай,
Деп жылар: «Қайран заман, қайран күн-ай!
Өзгеге көп қайғырмас іс бар еді-ау,
Ауылы жоқ «Үлкен отау» және Егінбай.
Қасқабай, Сарыбайдың біреуі жоқ,
Алатын, ел кездіріп, хабар бір-ай!»

Қайғысы саналы ердің күнде артады,
Аузынан «уһ» десе күй тартады.
Бұрынғы бала деген қайғыменен
Екеу боп, қайғы жағын ұзартады.
Көмілді ер Бөгенбай көрге қазбай,
Кімге айтсын ен далада қайғы-назды-ай.
«Бір хабар арттағы елден бола ма» деп,
Жатыпты Көксуында алты ай жаздай.

III

Қайғыны күннен-күнге Бөген табар,
Бұрынғы қайғысына қайғы жамар.
Алтай жаз Көксуында жата тұрсын,
Алайық Шетқурайдан енді хабар.

Батыры бар Қасқабайдай қол басында,
Қасында талай ерлер жолдасы да.
Құлжабек баяғыдай төре болды,

Тиген соң өз билігі өз басына.
Жібектен керме арқан тартып қойып,
Жапқызды қызыл манат ордасына.

Аналық зар еңіреді мұны көріп,
Тұрған жоқ Қасқабайға ерік беріп.
Үйінде Жоянбайдың көк бедеу бар,
Ат еді ер мінетін, жанға серік.

Қасқабай көк бедеуге міне алмады,
Аналық оны қиып бере алмады.
Үш айдың жүзі болып бара жатыр,
Бір-бірін бөлінген ел көре алмады.

Сондағы Аналықтың айтқан зары:
– Төренің ел бүлдірді-ау мынау қары! –
Ұрсады Қасқабайға «өспегір» деп, –
Сартқа ердің, балам, бар ма беттің ары!
Қан төкпей, қайғы қыспай, көріспессің,
Белгілі Қос туғанның аюлары.

Бермейді, не десең де, төре қызын,
Төренің баспа деймін басқан ізін.
Аулымды берекелі екі айырдың,
Болмасын, ей, Қасқабай, өмірің ұзын!

Шалқыған, үйрек ұшқан көлім қайда?
Бақ қонған Қос туғандай елім қайда?
Қазаққа башшы болып жауын қырған
Қарағым Кенжетайдай ерім қайда?
Құрағы алтай жазға таусылмайтын,
Көрем бе, Көксу, Қияқ жерім қайда?

Қасқабай, өспегір-ай, тумай кеткір,
Түбіңе сарттың қызы ертең жеткір!
Мен көрген Қос туғанның бірі болсаң,
Қан төкпей, көріспессің, қолың өткір!

Сауармын ақ сүтімді көкке қарап,
Қарағым, Кенжетайым, қалқам Манап!
Туғаныңды сен шіркін сартқа саттың,
Жүресің ел көзінше қайтіп қана-ақ?!
Қарағым, жандай менің бауырым-ай,
Құт қылған берекелі ауылым-ай.
Қазаққа басы болып олжа салған,

Қарағым Кенжетайым, тәуірім-ай!

Мұнымен жата берді жылай-жылай,
Көл қылып көзі жасын бұлай-бұлай.
Алданып қыз қолына түсіп алған,
Бұрылып қарамады ер Қасқабай.
Маңайын өзге бала баса алмайды,
Кенжеұлы – бірге жылар Қалыбек-ай.

Жатыпты төре ордасын тігіп алып,
Хандығы тұра ала ма түбі барып?
Дулат пен төре ақылы бір-ақ жерде,
Болыпты қалған мың үй екі тарап.

Ер бар еді шекті деген елден шыққан,
Бөгенмен бірге жүріп, сөзін ұққан.
Ол ердің аты Сыңғыр деген еді,
Соғысып талай жауын жерге тыққан.

Сол шықты, алпыс кісі жолдасы бар,
Кенеттен Қурай шыңнан келіп шығар.
Бұл жерден бұрын жаулар көп жүретін
Алдынан жер қайысқан бір мал ұшырар.

Сыңғыр ер мұны көріп, қалды таңға:
«Жігіттер, жау болмасын, әбден аңда.
Бұ жерде бұрынғы күн жау болушы ед,
Осыны мал демендер, жау деп ойла!»

Осымен жүре-жүре малға жетті,
Бұл жерде ел барлығын естімепті.
Екенін, қай ел екен, білейін деп,
Аяңдап ортасына Сыңғыр кепті.

Аралап келе жатыр қалың елді,
Салтанат ордаларды көзі көрді.
«Екен деп Әбілмәмбет ордасы бұл»,
Ордаға бұлтармай-ақ тура келді.

Салтанат хан ордасы манат жапқан,
Төредей-ақ көрінді қанды қақпан.
Қолында күміс таяқ бір сұлу қыз
Жүр екен үкісі бар бұлғақ қаққан.
Астында алтын жапқыш ер-тоқым бар,
Сөйлесті жолаушыға түспей аттан.

Сыңғыр:

– Жарқыным, айтшы, кімнің бұл ордасы?
Қай бектің, қай төренің бұл қордасы?
Біле алмай елдің жөнін келіп тұрмын,
Келген бе Әбілмәмбет қазынасы?..

Қыз Зейнеп:

– Қолымда ұстағаным күміс таяқ,
Тұрсың ба біздің басқа хандықты аяп?
Ордасы Құлжабектің, – дейді Зейнеп, –
Ел жөнін білмейтұғын неткен саяқ?!

Ер Сыңғыр мына сөзге ашуланды:
– Білемін Әбілмәмбет елде ханды!
Кешегі Құлжабекті құп білемін,
Дәрежең қашан бар ед хандық сәнді?

Зейнеп:

– Япыр-ау, мынау хандық сайлауын-ай,
Бөгеннің жүрмеуші ме ең айдауында-ай?
Сөзіңде артықтық бар, жарықтығым,
Ұзақ қып тұрса игі едің жайлауыңда-ай!

Жарайды, батыр Сыңғыр, көрдім сөзің,
Ерсің ғой құн жоқтайтын сенің өзің.
Төрелік, төрелігім танымасаң,
Төрт болар, батыр Сыңғыр, екі көзің.

Мұнда жоқ, Сыңғыр, Бөгенбай да,
Ерліктен қыла алған жоқ о да пайда.
Жолдас боп Бөгенбайға көп еріп ең,
Көрдің бе, жолдасыңның бейіті қайда?!

Сыңғыр:

– Көріп пе ең Бөгенбайды, балам, өзің?
Баласың жап-жас қана, қалай сөзің?
Әлібің Бөгенбаймен жау екенсің,
Төрт болар, білем, қаншық, екі көзің.

Зейнеп:

– Тұр екен қаның қайнап жолдасыңа,
Ит Маян би болып ед үй басына.
Соңында Көксу, Қияқ қалды ұлып,
Айта бар барсаң сәлем құбасыңа.

Мұны естіп Сыңғыр батыр ашуланды,
Шыдамай қыз сөзіне қатуланды.
Қылуға қызбен ұрыс ұялмай-ақ,
Қылышын қынабынан суырып алды.
Еркіне ер Сыңғырдың қоя бермей,
Жолдастар «сабыр» десіп, ұстай қалды.

Қыз дағы ашуына мініп алып,
Жіберді «Ел жинал!» деп айғай салып.
«Ішінде қалың елдің жарамас» деп,
Жөнелді жолдастары қамап алып.

Сыңғырды жолдастары кетті алып,
Қыз қалды: «Ел, жиыл!» деп айғай салып.
Әруағын Бөгенбайдың жоқтамаққа,
Сыңғыр ер: «Соғысамын, – дейді, –
барып!»

V

Жанжалсыз, жазым таппай, кетті жүріп,
Сыңғырға қайғы бітті, демі құрып:
«Қазаққа басы болған қайран Бөген,
Болдың ба қызға мазақ, әруақ шіріп?!

Еліңнің береке жоқ арасында,
Қанжыға кесел кіріп баласына,
Қазаққа қамқор болған Бөгенбай-ай,
Болдың қыздың мазақ табасына?!

Опасыз өткен екен мына жалған,
Ер Бөген, талай елге олжа салған!
Бөгеннің баласының жоқтығы осы-ау,
Дегені қыздың «қубас» дүние жалған?!

Есітіп менің тірі тұрғаным-ай,
Ер Бөген, жарамадым құрбаныңа-ай.
Кешегі кемшілікпенен жүрген иттің
Ел жиып, бүгін хандық құрғаны-ай!

Қазаққа әке болған қайран Бөген,
Басыңнан бақ қайтты ма, шіркін, Бөген?!
Осы жолдан аман-сау қайта қалсам,
Ел жиып, қайтарармын сөздің кегін!»

Мұны айтып, батыр Сыңғыр кетті жолға,
Барады жылай-жылай әзер, зорға.
Белгілі Қурай шыңды бауырлайды,
Қарасып, жау бар ма деп, оңды-солға.

Тауы бар Қурай шыңның заңғар биік,
Сыңғыр ер қыз сөзіне келед күйіп.
Деген сөз «қубас» деген естен кетпей,
Кетеді анда-санда көңілі иіп.

Бөгеннің қыстауының бауыр жағы,
Кеш болып, қайтқан мезгіл күннің сағы.
Бұрыннан жау жүретін белгілі жер,
Белгілі ер Сыңғырға жердің шағы.

Саладан жалғыз адам шыға келді,
Кісіні жалғыз атты бұлар көрді.
«Жаумысың, елмісің?» деп жалғыз өзі
Анадай жерге келіп дауыс берді.

Ер Сыңғыр: «Өзің кім?» деп айтты оған,
Көп қой деп қараған жоқ жалғыз бұған.
«Қырамын жау болсаңдар, – дейді және, –
Айтпаңдар, алдаусырау сөзді маған!»

Қараса, өзі жастау бір жас бала,
Шыққан жері бекініс қиын сала.
Астында желқом салған көк аты бар,
Деп айтты: – Білмегендер күшін қара!

Біз – бейбіт жолаушымыз жайға жүрген,
Сен – жалғыз, сірә, кімсің сайда жүрген?
Арғы атам Шекті деген ел болады,
Жерім жоқ жауды көрсем бір мүдірген”.

– Білейін екеніңді алты шекті,
Қанжыға шектіменен бір-ақ текті.
Жау болып, жазым етіп, алдап жүрме,
Бермеспін, көп болғанмен, мен де кекті!

Баланың бұл сөзіне аң-таң қалды,
Сыңғыр ер сипатына қарай қалды.
«Бөгенбай өлген екен, ел келіпті,
Көрдім бе тас түлектен бір көкжалды?!

Өзің айт аты-жөніңді, жаным, маған,
Көпке аздың күні бар ма жалынбаған.
Атаңды бабаңменен айтып берші,
Жаным-ау, жас екенсің жалындаған».

– Егінбай – әкем аты, Сарыбай – атым,
Болады Маянбайдан арғы затым.
Ақырса – ағам Бөген қамалды алған,
Жері жоқ жауға болған, сірә, қатын.

Баласы Маянбайдың түгел батыр,
Ерегісsem, түсірермін заманақыр.
Қазақтың өзім қандас ері түгіл,
Қылғанмын қалмақты да таза тақыр!

– Жарайды, балам Сарыбай, білдім сөзің,
Жас түлек ер екенсің сенің өзің.
Бөгенді қыз бен қатын мазақ қып жүр,
Шықты ма, оны көрмей, екі көзің?

Сынғанын көрсетпесін ердің сағын,
Біледі түгел қазақ Бөген бағын.
Тумағыр, туа шөккір, атың өшкір,
Маянның жоғалтыпсың әруағын!

Көзбе-көз естіртейін оны саған,
Тумағыр, өтірік ер болма маған.
Құрып тұр құлың хандық осы күнде,
Тірі ме, бар ма өзі Бөген ағаң?

Мұны естіп, бала Сарыбай келді жақын,
Сырнайшы, сыбызғышы, өзі ақын.
Сөйлесіп Сыңғырменен бастан-аяқ,
Білісті артық-кемді сөздің парқын.

Айтады сонда Сарыбай бастан-аяқ,
Жолдағы көргендерін тастамай-ақ.
Үйіне Сыңғыр ерді қонақ қылды,
Кеңінен сөйлесуге өңшең саяқ.

Бөгенді «қубас» деген сөзді естіп,
Егінбай өз басына салды таяқ:

– Жоқтаңдар Бөген қанын, түгел қазақ,
Болды есіл сұңқар қызға мазақ.
Жалғызыма қимаған мұндай болды,
Түсті ме аяғына шыны тозақ?!

Білдім ғой жаңа келіп ұрғандығын,
Дүниенің бізден бетін бұрғандығын.
Жараса керегіңе он сегіз ұлым,
Ниязым болсын және құрбандығың!

Егінбай талып қалды жылай-жылай,
«Шынымен болған ғой, – деп, – заман
былай».

Айтары есі кірсе қарғап, сілеп:
«Керекке жарамадың, өңшең ұл-ай...

Әруағы әкемнің де жоғалды да,
Шынымен қашқын төре оңалды ма?
Көрмегір қызығыңды он жеті ұлым,
Көрінбе, бәрің жоғал, көз алдыма!!!»

Түрегеп сонда Сарыбай сұрап бата:
– Тірлік болмас, – деді, – үйде жата.
Бұл жолы құрбандыққа мен барайын,
Беріңіз батаңызды, Сыңғыр ата?!

Қол жайып, сонда Сыңғыр бата берді,
Сарыбай әумин айтып, түрегелді.
Бата алып, желқом ермен тайын ерлеп,
Бет қойып Шетқурайға жүре берді:

«Осы жол, ажал жетсе, өлейін деп,
Төренің салтанатын көрейін деп,
Жол болып әруақ қолдап, тисе қолға,
Сазайын Зейнеп қыздың берейін деп»...

VI

Жол жүріп, сегіз күнде тыным алмай,
Жүргенге Жауыркөк те келед талмай.
Болғанда дәл тоғыз күн таң мезгілі,
Шұбалған ән есітті бала Сарыбай.

Таң қалды ән салғанға бала Сарыбай,
Бұл әнде бір мағына болды бардай.
Жүк артқан жүз түйеге сұлу Зейнеп,
Байқалды оның дағы әні бардай.

Орданы жүз түйеге артып алған,
Сегіз қыз салтанатпен әнге салған.
Екенін сұлу Зейнеп Сарыбай танып,
Бір сөйлеп қалайын деп қарсы барған.

Қыз дағы Сарыбайды көрді танып,
Бойына қорқу кірді шымырланып.
Далада иен тегін кез болған соң,
Кете ме деп қорықты қырғын салып.

Зейнеп:

– Ортасы екі ауылдың ел ме, жау ма?
Сарыбай, аманбысың, денің сау ма?
Замандас түсің бірге інім едің,
Әңгіме айт, біраз ғана көңілді аула.

Сарыбай:

– Қыз Зейнеп, төре қызы, сен бір ерке,
Болыпты әкең бүгін елге серке.
Орданы жүз түйеге артып алып,
Көшкенің, үріккенбісің, бүгін ерте?

Зейнеп:

– Қорқатын үркініш жоқ біздің баста,
Сарыбай, мұндай кесел сөзді таста.
Қаңғырып ойда қалған сорлы кедей,
Денсаулық, жан аманын көңіліңе ұста.

Сарыбай:

– Келемін мен бір хабар салайын деп,
Еліме бөлек кеткен барайын деп.
Жұмысым саған менің осы болсын,
Қатын қып сені келдім алайын деп.

Зейнеп:

– Мен, сірә, болар ма екем сендей жасқа,
Сор мінген, кедей байғұс, біл, жол басқа.
Маянның бұрынғы көп желігі жоқ,
Қолымда саған қарсы батыр Қасқа.

Сарыбай:

– Алармын, Қасқа түгіл, алаңды да,
Тау түгіл, ойрандармын салаңды да.
Бойжеткен өзің түгіл, кәрің менен,
Қырғынға бір салармын балаңды да.

Зейнеп:

– Қадірлес сөзің қайда сыйласыңа,
Кесел қып бөгеу салма қимасыңа.
Өңгеріп ескі әруақты жүр екенсің,
Бөгендей сәлем айтқын қубасыңа.

Сарыбай:

– Зейнеп-ау, білемісің менің атым,
Белгілі Маянбайдан туған затым.
Кім қубас екендігін бір көрерсің,
Өзіңді кемшілікте қылсам қатын!!!

Зейнеп:

– Сарыбай, саған айтам мен білгір сөз,
Таң ата көшкен екен, болдым ғой кез.
Аулымда ертең кешке қынаменде,
Сонда кел, күтіп алам, естісеңіз.

Той болар қынаменде ордамызда,
Көресің бір сый-сияпат ортамызда.
Келмесең, өзің жолық әруағыңа,
Тапсырып, мен тосамын, дәм мен тұзға.

Сарыбай:

– Қарасаң, кімің бар ед жан-жағыңа,
Егессем, кім пар кеп ед салмағыма?
Өз белгің не, айтып қой, Зейнеп сұлу,
Келмесем, мен жолықтым әруағыма!

Зейнеп:

– О, бәле, қызығыңа молығайын,
Сен келсең, көңілім тынып, толығайын.
Келмесең өз әруағың өзіңе ғой,
Күтпесем қатын болып жолығайын!

Сарыбай:

– Ордаңды сәнмен тіксең, бие байлап,
Ортаң мен келермін Маянбайлап.
Таныдым сөз төркінін айтпасаң да,
Мені алмақ, сенің көңлің жіпсіз байлап.
Көр қазба біреуге деп, Зейнеп сұлу,
Өзіңе боп жүрмесін сорың қайнап.
Маянның әруағы жоқ болмаса,
Бәлем, сарт, түсірермін Тәшкенге айдап!

Бұларды көрген адам аң-таң қалған.
Уәдені не десе де байлап салған,
Келмекке ертең кешке серт айтысып,
Сарыбай кейінгі елге кетті әрман.

– Екпінім, – қыз айтады, – желдей ессе,
Сарыбай кеп-ақ қалар, ажал жетсе.
Арманым сонда менің болмас еді,
Қасқабай Сарыбайдың басын кессе!
Егіз ұл қан төгісіп күреспесе,
Кетер ед сонда жау боп өңкей кеше!

Сарыбай ойлап барад: «Мынау қалай?..
Бұл жерде сау шықпағым екіталай.
Бір Егіздің баласы ек бір туысқан,
Барайын Аналыққа жанасалай.
Аналық ақылы көп, даңғыл еді,
Алмай ма мені жаудан арашалай?!

Қасымда жолдасым жоқ, атым жаман,
Басыма туар екен қандай заман?
Хан, қараны көндірген Аналық ед,
Барайын мұңымды айтып соған таман”.

Көшіпті хан ордасы күні бұрын,
Жас бала жылап, төкті беттің нұрын.
Жол жүріп көк шолақпен тыным алмай,

Жетіпті қалың елге кешкітұрым.

Қаптаған жылқы көрді жер қайысқан,
Иесі, керегі не, бәрі дұшпан.
«Көремін не де болса ертеңгі күн,
Әйтеуір, бір ажал бар бізді қысқан!»

Аралап көп жылқыны келе жатыр,
Кенеттен Қалыбекпен жолығысқан.
Қалыбек немере еді Сарыбайға –
Баласы бір Егіздің бір туысқан!

Келді де Қалыбекке амандасты,
Сарыбай екі көзден төкті жасты.
Жүгірді аттан түсе Қалыбек те,
Шын қойды «бауырым» деп ықыласты.

– Сарыбай, аманбысың, қарағым-ай,
Жау десе, артта қайрат, жарағым-ай.
Егер тауып, екі жаққа кеттік көшіп,
Ой, дәурен, болар ме екен баяғыдай?

Құт болған Кенже ағатай жүр ме аман?
Баруға шама да жоқ елге таман.
Байқаусызда Қасқабай бастап кетті,
Болады-ау, осы істің арты жаман!

Сарыбай қорлық көрген көп жылайды,
Бар сөзін Қалыбекке кеп жылайды.
– Ағаке, есіттің бе, ой, Қалыбек,
Кенжені қубас депті, – деп жылайды.

– Мен келдім өзім жалғыз, өзім баяу,
Астымда көк шолақ ат, жүрмін жаяу.
Бауырлас туысқан ең, ей, ағаке,
Ажалға ертеңгі күн келдім таяу.
Берсеңдер көк бедеуді осы жолға,
Көңілімде болмас еді биттей қаяу!

Қалыбек естіп сөзін, көп жылайды,
О дағы Кенже қамын жеп жылайды.
– Жеңешенмен екеуіміз өлмей жүрміз,
Қайрат жоқ Қасқабайға, – деп жылайды.

Жылауда жеңешенің екі көзі,

Ерте-кеш «Кенже» дейді айтар сөзі.
Жерім деп Көксу, Қияқ жылағанда,
Адамның көңілі қайғы болады өзі.

Көк бедеу менде де жоқ бүгін, жаным,
Сенен ат аяғаным не қылғаным!
Жеңешеннен сұрасаң, бермес пе екен,
Ол да ұнатпас әруақтың жылағанын.

Сарыбай айтты қызбен сөз байлағанын,
Бір пәле қыз Зейнептің ойлағанын:
– Астымда мінер атым болса еді,
Зейнептің келтірмес ем ойлағанын.

Қыз Зейнеп салып тұр ғой бізге қармақ,
Егіз ұлын бір-бірімен алыстырмақ.
Ертең кешке ордаға мен бармақпын,
Болса да көтеріп ап ауыр салмақ.
Дегені төре қызы болмаса екен,
Қасқабай қыла алмайды-ау бізге ынтымақ.

Қасқабай азып кетті бізден өзі,
Қыз десе, қызарады екі көзі.
Тура айтса жеңешеме қарсы келер,
Осы күнде қан төкпек бар мінезі.

Көк бедеу байлаулы тұр үйде бүгін,
Бермек түгіл, көре алмас адам түгін.
Күнінде бес биенің сүтін ішіп,
Тұрады ойын салып иен-тегін.

Құрсау бар төрт аяққа қойған салып,
Қасқабай міне алмай жүр бедеуді алып.
Алам деп неше мезгіл сұрап келіп,
Бұл күнде тоқырап тұр көңілі қалып.

– Әйтеуір, тірі жүрміз өлмеген соң,
Кенженің алтын жүзін көрмеген соң.
Қорқытты ер Қасқабай елдің бәрін,
Еркімізді әрең жүрміз бермеген соң.

Бір үй бар көк бедеуге тігіп қойған,
Жеңешем жаңылған жоқ ақыл-ойдан.
«Аман боп, Кенжетайды көрсем дейді,
Өлім ғой айрылғаным жалғыз тайдан».

Мойнына арқан тағып ойнақтатып,
Үш мезгіл жер шөбінен тұрад татып.
Кеш әкеп, баяғыдай үйге байлап,
Ешкімге бере алмайды жарқылдатып.

Жеңешем маған ерте ақылдасқан,
Балада жалғыз менмін жақындасқан.
Жыласа ертелі-кеш жан шыдамас,
Қасқаға емшегінің сүтін шашқан.

Мен саған айтатұғын бір ақылым,
Демеймін жолы болар бұзақының.
Орнынан айтқан сөзін шығармайық,
Зейнеп қыз ел бүлдірген бұзақының.
Балалық қылма, Сарыбай, ей, қарағым,
Бөтен ғой деп ойлама, мен – жақының.

Сұрасаң жеңешемнен, атты бермес,
Тіліне еш адамның қазірде ермес.
Әуелі ел жайынан хабар беріп,
Көрісіп жеңешеммен, бар да тілдес.
Көрерсің көк бедеуді қазір барсаң,
Көк бедеу ымырт жабылмай үйге кірмес.

Қапысыз жабдығын ал түгел сайлап,
(Баба шал көк бедеуді жүрер байлап).
Белгілі көк семсер мен ақ сауыт бар,
Ала шық ер-тоқымын түгел жайлап.

Түн бола аттан салсам, қапы қалма,
Осындай қайламен ал, сұрап алма.
Сөзіме аттандаған ере алмасаң,
Айрылдың көк бедеуден, амал бар ма?

Далада мен жүрейін жылқы бағып,
Айтарсың жеңешеме мұңды шағып.
Жөн сөзге ат беруі екіталай,
Жеңешем білмей қалсын, жүрміз нағып?

Сарыбай елге таман жүріп кетті,
Кеш болды, Аналыққа келіп жетті.
Көрген соң Сарыбайды сонда Аналық:
«Сағынған қарағым» деп зар еңірепті.

Сұрайды жылап тұрып елдің жайын,
Сарыбайдың айтуына сөзі дайын:
Қазаққа басшы болып, ұран салған,
Жалғызым, аман ба екен Кенжетайым?

Қайғыдан қан жүрегім күнде менің,
Келгенің жақсы болды-ау, қалқам, сенің.
Жалғызым қай күйде екен, уа, дүние-ай,
Қайғы еді келмегені сол Кенженің?!

Қайғысын, бәрін айтып, отыр қозғап,
Түйедей ботасы өлген отыр боздап.
Аздан соң үйге кіріп сусын берді,
Сарыбай алар істі отыр болжап.

Қалың ел қаптап жатқан сақтанбаған,
Жігіт жоқ қанжығада мақтанбаған.
Түн болды, көз байланған мезгіл еді,
Бұрқ етті ащы дауыс аттандаған.

Шу етіп, жұрттың бәрі үрпиісті,
Құлаққа түнгі дауыс қандай күшті.
Өзіне керектісін жинай бастап,
Көздеді енді Сарыбай сонда тысты.
Дауысқа аттандаған елеуіреп,
Шал менен көк бедеу де арпалысты.

Сарыбай жетіп барып атқа таман,
Ер салды үш айылды болмай шабан.
Мұрсаты айыл тартар болмаған соң,
Секіріп мініп алды сол жалма-жан.

Жөнелді көк бедеуге мініп алып,
Бір шоқтық, бір сауырға мінді барып.
Көк бедеу тыңдап тұрған айғай жақты,
Адамдай тартып барад тура салып.

Үстіне бедеуінің мінді жайлап,
Барады жүрген сайын көзі жайнап.
Айғай шыққан дауысты келіп тапты,
Сол жерде ер-тоқымын мінді байлап.

Екеуі Қалыбекпен кетті жүріп,
Мал жайына, ел бейбіт қалды кідіріп.
Бір шығып кетіпті ел жүрмейтін бетке,

Бармаққа ертең кешке сөз пісіріп.

Сарыбай көңілі толды жолдасына,
Біледі қас қылмасын өз басына.
Зейнеппен серт айтысқан уақыты сол,
Бармақшы ханның кешке ордасына.

Жатады әлгі тауда кешке дейін,
Ынтасы Сарыбайдың жанжал бейім.
– Қалыбек, ей, ағаке, туысым бір,
Тыңдаңыз, бір кеңесті мен сөйлейін.

Тілеген осы ісім өз басыма,
Барамын ханның кешке ордасына.
Бәрі жау ондағының, бізге мәлім,
Кіремін сөйтсе дағы ортасына.
Ордадан аман шықсам, өлмей егер,
Келмесе, қаным кімде, ат қасыма?

Қалыбек, мұны айтқан соң, еңірейді зар:
– Қарағым, айналайын, бала сұңқар!
Ордадан шыққан күнде ат бермесем,
Қалайда сенің қаның мойнымда бар.

Осылай бұл екеуі серт етісті,
Сарыбай бойға жиды барлық күшті.
Қауіп жоқ ат, қарудан бүгінгі күн,
Көрсетпек хан ордада қиын істі.

Мінгені екі тұлпар екі жастың,
Бет қойып хан ордаға құйылысты.
Келеді қос тұлпармен бөкеңдетіп,
Жас түлек жау көрмеген жалын күшті.

Ордаға таяу келіп аяндаған,
Жанымыз ардақты-ау деп аянбаған.
Орданың қарсы алдында жанған от бар,
Мәнісін бұлар да жоқ баяндаған.

Келеді жанған отқа аң-таң қалып,
Қыз тұрды неше түрлі қайла салып.
Тігілген хан ордасы сегіз қанат,
Жаяулар сансыз кісі қамап алып.

Бәрінің қолдарында қаруы мол,

Өтуге мүмкін емес көпті жарып.
Екеуі біраз сонда кеңеседі,
Айқасып жол үстінде тұра қалып.

Қалыбек ақыл айтты інісіне,
Өзінің бірге туған сірісіне:
– Қарағым, ажал жетіп барамысың,
Дулаттың мына сансыз қылышына?
Болады арты қайғы осы істің,
Қыз алып, қызық көру құрысын, е!..

– Осы ма жалғыз маған түскен қармақ,
Қолдаса, серпілтермін, қонған әруақ.
Ажалдан адам қашып құтыла ма,
Әйтеуір бір өтеді дүние бейбақ.

Қайтемін тірілікте аяп жанды?!
Аттан жаяу түспекке дайындалды.
Кенжені «қубас» деген сөзді естіп,
Қылмақшы оған құрбан шықса жанды.

Үстінде ақ сауыт бар, қолда семсер,
Бос тұрып Қалыбектен ағады тер.
Шылбырын көк бедеудің түре салып,
Сарыбай: – Аға, – дейді, – батаңды бер!

Қалыбек жалынады атасына,
Інісі қолын жайды батасына.
– Жаратқан жалғыз Құдай, жәрдем берсең,
Адамның түзеуші едің ғой қатасын да!

Сарыбай, тілеп тұрсаң, міне батаң,
Қолдасын әруақ қонған Маян атаң.
Қолдасын Ғайып ерен, қырық шілтендер,
Жөндесін, Тәңір бастап, болса қатаң!

Бата алып, бала Сарыбай қадам басты,
Артық емес, он алтыға келген жас-ты.
Қылыш алған үш жүздей жаяу бар ед,
Аяңдап соған таман араласты.

Көреді қызды дулат Тәңіріндей,
Патшаның тұтып тұрған әміріндей.
Қолына қылыш алған ылғи дулат,
Жау іздеп, аңсап тұрған бәрі бірдей.

Сарыбай келе жатыр қадам басып,
Дулаттар бірге жүрді қатарласып.
Қылыш ұр демей ұрар бұйрығы жоқ,
Әмірі қыз Зейнептің сондай асып.

Атта тұр екі жүзден артық кісі,
О дағы істеп қойған қыздың ісі.
Бәрінің қызсыз қимыл етері жоқ,
Көрінбек қыздың ақыр бір белгісі.

Қарай көр Маянбайдың баласына,
Әскердің жаяу жүрді арасында.
Кісідей қымыз ішкен дулат шулап,
Кіріп тұр ел билеудің таласына.

Келеді бала Сарыбай үйге таман,
Болар деп іштен ойлап “қандай заман”.
Бір ауыз сөйлейтұғын еш адам жоқ,
Дулаттың жаусыраған түрі жаман.

Ортасын көп дулаттың аралайды,
Бетіне бір адамның қарамайды.
Кешегі ойнап жүрген жас бала ед,
Көп адам Сарыбайды танымайды.

Жан-жақтан жаяу кісі тұрған бағып,
Келеді Сарыбай бала қайқаң қағып.
Самсаған сары қолдың арасында,
Келеді қорқынышсыз бала нағып?

Аттыны алыс қойған анадайға,
Біреу жоқ сонша топтан тұрған жайға.
Ордаға «ойран-ақ» деп кіріп кетті,
Жалғыз-ақ жігіт сөзін қыз сынай ма?

Сарыбай қалар емес сөзден тайып,
«Әулие, қолда, – дейді, – Ерен ғайып!»
Ордаға сән-салтанат құрған екен,
Тастапты есік, төрге кілем жайып.
Сарыбайдың түрін көріп, Зейнеп сұлу,
«Қажымас! – деп қалады қыз – азайып».

Қолына Зейнеп сұлу сыбызғы алған,
Қасында көп қыз отыр әнге салған.

Біреуі үйге кірмей көп дулаттың,
Бәрі де тыста қалды қылыш алған.

Қарайды сұлу Зейнеп ерге таман,
Сарыбай кеп отырды төрге таман.
Жайнаған алтын тудай айбаты бар,
Қорқатын көңілінде жоқ, түрі жаман.

Сарыбай қызға айтады: – Келдім саған,
Нендей сый бермек едің келсем маған?
Мен өлсем, артымда бар сансыз Егіз,
Сен өлсең жетер ме екен тайға бағаң?

Зейнеп:

– Сарыбай, ей, бейшара, кедей сорлы,
Басыңа жиып келдің ажал қорды.
Ішіне хан орданың кіретұғын,
Бар еді не жұмысың әлде о құрлы?

Сарыбай:

– Бір хабар келіп едім салайын деп,
Жәрдемші өткен бабам панайын деп.
Теңдесім Зейнеп сұлу сен болған соң,
Келіп ем қатындыққа алайын деп.

Зейнеп:

– Мен сендей жан көрмедім әуре-сарсаң,
Қыз алмақ екенсің ғой ойда қалсаң.
Бетіңе “мен” дегенің таңба болар,
Жарайды, мені қойып, шешенді алсаң.

Сарыбай:

– Ей, Зейнеп, білесің ғой, мен – Сарыбай,
Мен саған кете алмаспын бір дарымай.
Қылайын, сені алмасам, шешем қатын,
Болсын ба, маған тимесең, Құлжабек бай?

Зейнеп:

– Көңіліңді, Сарыбай, сенің жай қылайын,
Басыңа, іздеп келсең, қайғы дайын.

Қаңғырған сорлы кедей, кет жөніңе,
Әкемді, саған тисем, бай қылайын.

Сарыбай:

– Аулым көшіп қонды кеңшілікке,
Ай, Зейнеп, сені алмаймын теңшілікке.
Салдақы, жұрт бүлдірген жүзіқараны
Алармын, бұрымың кесіп, кемшілікке!

Зейнеп:

Садаға кетсең менің ар жағыма,
Лайықты жазан даяр қалжағыңа.
Асыққан ажалына сорлы кедей,
Жете ме көзің тірі қалмағыңа?
Қаңғырып ойға-қырға тозып кеткен,
Сенесің әлі Маян әруағыңа.
Басыма бағым қонған осы кезім,
Сен түгіл, Бөген келмес зардабыма!
Қаңғырып, көк шолаққа желқом салып,
Іліңді міне бүгін қармағыма.

Сарыбай:

– Көңіліңді асқандықтан кешірірмін,
Көп қылып бұл күніңді көсілермін.
Баласы Маянбайдың қырылмаса,
Басыңнан ажал желін есірермін!

Ей, Зейнеп, кім екенін алсаң ұғып,
Жау десе, Маян жатпас үйде бұғып.
Кесіп ап екі бұрымың, табан тіліп,
Еліңді бір шабармын ойнап-күліп.

Зейнеп:

– Қарағайдай көп дулат,
Қайғы көрсем – өлмексің,
Айғай салып шақырсам –
Өміріме келмексің,
Қораға кірген қоянның
Тез жазасын бермексің!

Екпіні Сарыбай есіп тұр,

Иттің көңілі өсіп тұр,
Айтқан сөзі өңменді
Қылыштай боп кесіп тұр.
Дыбысын иттің шығармай,
Қылыш суыр, кел дағы ұр!

Дулаттар үйге кірді жыпырлап,
Босаға кетті сықырлап,
Апыр-топыр көпшілік,
Кіріп жатыр тапырлап.
Алдыменен Бекежан
Кіріп келді сапылдап.

Бала Сарыбай байқайды,
Жаудан не қып тайқайды,
«Ей, жігіттер, бүйтпеңдер», –
Деді де төрге қайқайды.
«Туысым бірге жақынмын,
Қызға ерме» деп жалпайды.
Асығып кірген Бекежан
Ашумен бас шайқайды.

Сарыбай семсер суырды,
Заманын дулат қуырды,
Бұрын ұрған Бекежанға
Оның да көңілі суынды,
Ажалына асыққан
Қанға дулат жуынды.

Дулатқа салды күдерді,
Ажалды бермек шідерді,
Хан орданың ішінде
Тартып алып семсерді,
Үш-төрт бұлғап жіберді.
Біреулер қалды өкіріп,
Қан шыққан соң қайратқа
Сарыбай алды бекініп.
Жабықты тілді қылышпен,
Быт-шыт қылды екі ұрып.
Секіріп құстай ұшады,
Қайратпен қылған іс еді.
Айтқан сөзде қапы жоқ,
Өзі де шапшаң кісі еді.
Ордадан тысқа секіріп,
Нысана атып түседі.

Сарыбай тұрды ол жаяу,
Қан ішіп көңілі тұр баяу.
«Қандай күйде болды?» деп,
Қалыбек те тұр таяу.
Қажымас о да ер еді,
Сарыбайды көреді.
Жетектегі бедеуді
Көлденең әкеп береді.
Сарыбай атқа мінеді,
Қалыбек сонда күледі.
Таң мезгілде туған ай,
Ат маңдайын дәл қойып,
Айға таман жөнеді.

Аттан хабар сонда алған,
Ұрандап айғай қыз салған.
Астында қасқа тұлпар бар,
Қасқабай батыр із салған.
Ер қаруы – бес қару,
Із түзетіп аңғарған.
Желіп кеткен екеуге
Таяу келді жандәрман.
Сарыбай артқа қарайды,
Қайрат пен күшін балайды.
Жаудан беті қайтпаған
Жақындап Қасқа жанайды.
Мұндай емес толғаулы,
Көрген батыр талайды.
Түн ішінде көз соқыр,
Сарыбай білмес ол жайды.
«Атымды ұста, Кәке» деп,
Қалыбектен сұрайды.
Жау жақындап, таянды,
(Әруақ қонған Маян-ды).
Дулат пенен төреге
Оқ атары аян-ды.
Атынан сонда түседі,
Өзі шапшаң кісі еді,
Ол келмесе, өлім жоқ.
Қасқабайды айдаған
Ажалдың қуған ісі еді.

Қорамсаққа қол салды,
Бір салғанда мол салды.
Сегіз қайың, бір шойын,

Тоғыз оқты қолға алды.
Шағындап салар кісі емес,
Жетпейтін оның күші емес.
Тоғыз оқты қабаттап,
Түгел салып қарманды.
Соғыстың болды базары,
Мұқалмас ердің ажары.
Шойын түсті қолына,
Батырдың келген ажалы.
Қапысыз тұрып тартады,
Жас қайраты артады.
Қараңғы түннің ішінде
«Дәл жүректің басы» деп,
Көмескілеп тартады.
Зырқырап оғы кетеді,
Қасқа атты ерге жетеді.
Зымырап шыққан шойын оқ
Төңкеріп тастап өтеді.
Тағы да әрмен кетеді,
Ажалдыға жетеді.
Қабаттап шапқан көпшілік
Он сегіз ерден өтеді.
Әуелде бұған бастапты,
Қырғындай қылып тастапты.
Үйір атқа бос келген
Таныды Қалыбек қасқа атты.

Қалыбек:

– Сарыбай, тоқта, қарағым,
Былғанды қанға балағың.
Жауға жабдық жасаған,
Өзіңе тиді жарағың.
Жеңешемнің қарғысы
Дәл келді өмір шолағың.
Айырдың, Сарыбай, жағанды,
Сілейтіп аттың ағанды.
Жалғанда кегім бір бітпес,
Қандырдың, төре, табаңды!
Кетіретмін сыныңды,
Көп қылармын күніңді!
Бір басыңа жүзбенен.
Ой, бауырым, Қасқабай,
Бітіретмін құныңды!
– Тоқта, Сарыбай, тарт қолды,

Болдық бүгін қан жолды.
Ұлы жиын халайық,
Бөгелме енді со құрлы.

Соны айтып, мінгізді атқа Сарыбайды,
Көпшілік Сарыбайға дарымайды.
Тоқталмай, бір жүргеннен жүріп кетіп,
Көксудан іздеп тапқан Бөгенбайды.

Шықты да былай таман, ақылдасты,
(Ішінде кісі де жоқ бұған басты).
«Жеңешем бұл жұмысты біліп қалсын,
Артымыз әйтпегенде іс болмас-ты».

Соны айтып, елге таман келді жетіп,
Кетпекке Аналыққа хабар етіп.
Аналық ұйқылы-ояу жатыр еді,
Тұсына дүбірлетіп келді жетіп.

Аналық: – Бұл кім, – деді, – келген таяу?
Қан жұтқан болар, болса көңілі қаяу.
– Қан төгіп біз қайғыны тауып келдік,
Жеңеше, жатырмысыз ұйқылы-ояу?

Аналық: – Бұл кім, – деді, – келіп тұрған,
Екпіндеп тұлпар атпен желіп тұрған?
«Қан төктік» дегендерің не деген іс?
Тәуір ме кісі өлтірген, мына антұрған?!

Айырылып көк бедеуден қалдым кеше,
Болса жөн өлтіргенің елге есе.
Сан кісі өлтіргенмен пайдасы жоқ,
Қасқабай, төре, дулат ел билесе.

Сөйлейді екеу барған елден саяқ,
Айтады істегенін бастан-аяқ:
– Өлгенін неше кісі біле алмадық,
Жан сақтап, аман келдік, жемей таяқ.

Табылар, айтпағанмен, сөздің шыны,
Тұсау боп, жүргізбейді қылыш қыны.
Қан толып екі көзге, көрмей кеттік,
Өлгені нешеу екен, әлде кімі?

Бірақ та өлді Қасқабай жазым тауып,

Соғыста тұра алмадық қылмай қауіп.
Қарғысың Қасқабайға тура келді,
Қарғап ең, ықыласпен емшек сауып.

Айтпаңыз бұл хабарды басқа жанға,
Ертең кісі жіберсең төре, ханға:
«Қыз бермек боп ерімді өлтірдің» деп,
Іргеңді бөлек салып, жаса санға.

Сонда отырып Аналық: – Жүрегім-ай,
Қасқабай, сынамысың, тірегім-ай?!
Әруағы атакемнің аман қоймас,
Қарғап ем, болған екен тілегім-ай!

Әруағы атекемнің аман қоймас,
Әуелден тұқым едің қанға тоймас.
Сөзінсіз Кенжетайдың іс қылмаңдар,
Ақылдас Кенжетайға, әбден ойлас.

Өзім қып өз жұмысым тыйғызармын,
Төрені бір қауызға сыйғызармын.
Төреге ертеңгі күн кісі салып,
Мал-жанын құрбандыққа қиғызармын.

Екеуі түн ішінде кетті жүріп,
Тұрмады бір орында еш кідіріп.
Жол жүріп алты күндей тыным алмай,
Белгілі тас шоқыға кетті кіріп.

IX

Отыр ед Сары шоқыда қарт Бөгенбай,
«Болды, – деп, – ел шабынды мынау
қалай?»
Елдің қайда кеткенін біле алмайды,
Көрмегі бұдан былай екіталай.

Сол кезде екеу шықты жанасалай,
Қараса көз жіберіп әлде қалай.
Қасында жас түлектен ерлері бар,
Отырған кәрі-жасы қалды қарай.

Екі адам келе жатыр бөкеңдетіп,
Отырғандар қарайды аң-таң етіп.
Қырағы Бексұлтан жас гөзел еді,

Таныды көк бедеуді ол дәлдетіп.

– Мінгені көк бедеуді кім екенін,
Таныдым Қалыбектің шын екенін.
Бір хабар шабынды елден енді білдік,
Кенже аға, таптық, – деді, – ел мекенін.

Бөгенбай естіп мұны, еңіреді зар:
– Болғанға жаным құрбан елден хабар.
Қолында қай дұшпанның қор болды екен?
Қылар ем кең дүниесін келіссіз, тар!

О деген бұ дегенше келді жетіп,
Астында екі тұлпар екпіндетіп.
Хал-жайын бастан-аяқ баян қылды,
Жыласып болғаннан соң көріс етіп.

Айтады естігенін бірін қоймай,
Келгенін және де айтты қанға тоймай.
Өлгенін Қасқабайдың айтып еді,
Бөгенбай «бауырым!» деп салды ойбай.

Ішіне батырдың да қаптады шер,
Маңайын жинап алды Бөгенбай ер:
– Төренің осы күнін көп қылайын,
Дулатты қысқан екен бір шығын тер!

Елінің ат шаптырып, бәрін жиды,
Қайратын, ашуланып, кәрін жиды.
– Хан болған Құлжабектің қылығына
Ақыл тап енді, елім, бәрің, – дейді.

Балалар, бере келген елден хабар,
Бір сізден кім бар, – деді, – ақыл табар?
Қалғанша қан менен жан күтіп алды,
Не десең, біздің басқа ақылың сал.

Үлкені Сарыбай мен Бексұлтан ер,
Тұманбек, Жұманбек пен Айдарқандар.
Әрбірі мың кісілік жауынгер ед,
Ақылшы бәріне де Бөген шебер.

Бәрі де бір Маяннан туған текті,
Дұшпанға егескенде бермес кекті.
Аттарын жетеуінің түгел айтсақ,

Екеуі Сәдірбек пен Тыныбек-ті.

Сол күнде он бестерде бұл алты ер,
Сарыбай он жетіде жауға шебер.
«Сарыбай – сағым жетпес» дер Бөгенбай,
Ақылды сөз табатын ол кемеңгер.

Көксуда жайын жатқан бие байлап,
Аттанды төрт мың кісі Маянбайлап.
Жылқыдан Нарқызылды алдыртыпты,
«Жан сақтар төл аты» деп қойды сайлап.
Бейітіне Маянбайдың үй қондырып,
Күзекке көп жылқыны жүрді айдап.

(Бейіті Маянбайдың он бес күндік),
Жігіттен атқа мінер қалмады түк.
Өлгені Қасқабайдың екі жара,
Төренің бұл қылғаны бітпейтін кек.

Жаратты қос-қос тұлпар бозбалалар,
Ішінде Бөген сұңқар ақыл табар.
Биені неше жүздей байлап тастап,
Қымызды қанып ішті жиналғандар.

Мінгені Бексұлтанның Ақкекіл-ді,
Жануар ер мінерлік ат секілді.
Құнына елу түйе беріп алған,
Ер мініп, жауға салса доп секілді.
Маянның саңлақтары жиылып ап,
Төреге салмақ болды бір үкімді.
Сол жерде келген халық жатып алды,
Лайықтап алмақ болды сәтті күнді.

Мінгені жас түлектер тұлпар аты,
Бөгеннің толып жатыр қолғанаты.
Қырғын қып талай жаудың бетін алған,
Дүйсенбі еді әуелден-ақ Маян сәті.

Төрт боз ат төрт дінгекке қойды байлап,
Сайланды сегіз батыр қару сайлап.
Ақ туын Маянбайдың жерге шаншып,
Бөгенбай ұран салды Маянбайлап.

Мойнына кемер белбау тұрды салып,
Кейде талып, кейде есін жиып алып.

«Әкекем, әруағыңнан белгі көрсет!
Бұл күнде, – деді, – балаң болған ғаріп».

Күн ыстық, әуе қайнап, дуылдаған,
Халық көп, жиылған жұрт шуылдаған.
Бөгенбай көп зарланып жылағанда,
Шайқалып ту созылып, суылдаған.

«Жасаған берді, – дейді, – тілегімді,
Қайтармас жауға салған білегімді.
Көп барсаң, қолға байлау боласыңдар,
Сегізің тоқтатыңдар жүрегінді!»

Байлаулы төрт боз атты айтып сойды,
Жиылған жұрт қымыз бен етке тойды.
Бастығы сегізінің Сарыбай боп,
Белгілі Шетқурайға бетін қойды.

Бөгенбай бата берді балаларға,
Сақтаса жалғыз Құдай, бәле бар ма?
Не керек көп жаманды көмекке ертіп,
Тағдырдан сақтамаса шара бар ма?!

Батасы:

– Бақытың өссін, ырысың,
Білінсін жауға дыбысың.
Сарыбайға қарсы келмендер,
Қарсы келген адамның
Тұқымы өспей құрысын!
Жауға шапсаң ұзарсын,
Ұстаған қолға қылышың!
Сегізің барып, төренің
Бітіріп қайт жұмысын!

Сегізі тұлпарын мінген баптап,
Найзасын, болат қылыш алған саптап.
Батасын қарт Бөгенбай бергеннен соң,
Бейіттен шыға шапты “әруақтап”.
Қос артқан төрт түйе мен төрт кісі алды,
Көп елі сонан кейін қайтты қаптап.

Көрем деп жауды қашан кезенеді,
Серпіліп, көптен шығып, түзеледі.
Жас түлек бұрын соғыс көрмесе де,

Сарыбай садақ жетпес гөзел еді.

Жол жүрді дамыл алмай Шетқурайға,
«Қолда!» деп жалынады Маянбайға.
Бауыры Шетқурайдың Қарабастау
Белгілі сегіз күнде түсті сайға.

Қостарын жайлап тікті келген артып,
Байлады кемерлерін керме тартып.
Болғанша Маян сәті сонда жатқан,
Жас түлек өңкей манап қайраты артып.

Жеті күн сол бастауда жатты жайрап,
Кезекті жауға лайық қару сайлап.
Ән тартып сыбызғымен қорқынышсыз,
Ұранын көтереді Маянбайлап.

Ел жатыр Шетқурайдың биігінде,
Қасқаны құзғын жеген күйігінде.
Жиылған төре, дулат ақылдасты,
Таппақ боп бір ақылды күндіз-түнде.

Аналық бір жағынан салған хабар:
– Бітпейтін, ерім өлген, құным да бар.
Берем деп төре қызын, алдап барып,
Оқ ату, лайық па қылыш шабар?
Ақылы Аналықтың жұрттан артық,
Қан қыздырып, іргесін бөлек салар.
Жау десе, жабырқамай қайнайтұғын,
Әуелден Егіз атаң мінезі бар.

Дулатты жиып алып қыз кеңесті,
«Бұл Егіз тапқан-ау, – деп, – нан жеместі!»
Інісі Бекежанның Бекбау деген,
Бірігіп, бой теңелтіп, біргелесті.

О дағы қару-жарақ жиып жатыр,
Дулаттың бәрі түгел болды батыр.
Бекбау да қызды алмаққа сөз байлапты,
Болса да айрылмасқа заман ақыр.
Хабар жоқ, жиын ел де сөзбен әлек,
Бауырда щатыр тігіп батыр жатыр.

Шетқурай деген биік бір үлкен тау,
Тап-тату ел боп кетті осындай жау.

Сөзі де Аналықтың батып барад,
Мағлұм – еш адамнан үйренбес дау.

Сол кезде жексенбінің күні болды,
Қыз Зейнеп ақыл ойлар оңды-солды.
Бие ағыта жылқыны айдап шықты,
Басында қайғысы көп о да сорлы.

Жылқыны Шетқурайға жая салды,
Қаптатып тауға әкеп қалың малды.
«Сасқан кісі тұз жалар» дегендей-ақ,
Атын тастап, биікке шыға қалды.
Жан-жакқа көзін салып жіберіп ед,
Бауырда жатқандарды көріп алды.

Дүниенің жақындады кең мен тары,
Зейнептің бойға түсті қайғы-зары.
Тауда отырып таныды ердің бәрін –
«Жас түлек Маянбайдың балалары!»

Ішінде танып көрді Қалыбекті,
«Бірі ойда, бірі қырда бірігіпті!
Адамның құты ұшқан соң оңала ма?
Барар жер жоқ екен ғой бізге», – депті.

«Білмедім, қанша адамды ажал қысты,
Егіздер ақылменен қосылысты.
Еркек болсам, ел тауып кетер едім,
Жаратқан Құдай неге қыз байғұсты?!»
Тұра кеп тұрған жерден буыны құрып,
Үстіне бір жалпақ тас міне түсті.
«Ешкімнен көретұғын жұмыс емес,
Бастаған мен ғой, – деді, – бұл жұмысты».

Сонда Зейнеп жылайды,
Өз-өзінен мұңайды.
Жайнаған жауды көрген соң,
Қайтіп сорлы шыдайды?!

«Алты мың – әкеме көп жылқы біткен,
Қыз болсам нетер ед бойды күткен.
Қырғын келгір, Маян-ай, неткен елсің,
Тастүлек балапандай арттан жеткен».

Отырды сонда сұлу аз тыйылып,

Өлімге өзін байлап, жан қиылып.
«Жалғыз мен қайғырғанмен не болады?
Бір ақыл табар, – деді, – жұрт жиылып.

Дүйсенбі ертеңгі күн – Маян сәті.
Байлаулы кермеде тұр тұлпар аты.
Болса да Бөген қубас, арты мол ғой,
Жетпегір, жеткен екен қолғанаты».

Қыз Зейнеп жаяу жүрді атқа таман,
«Қалармын, – деп ойламас, – жаным аман.
Тілге келсе көрмеспін кемшілікті,
Сөйтсе де істің болды арты жаман».

Баршамен белін байлаған,
Жылқысын елге айдаған.
Қайғы толып ішіне,
Бұлбұлдай Зейнеп сайраған:
«Желіккен жауға кез болдым,
Болмады ісім ойлаған.
Жау қолында кеттің-ау,
Қаракөк, торы көп жылқым,
Шырақтай көзің жайнаған!
Ордамды ойран қыла ма?
Сорлы Зейнеп, жылама,
Алды-артым болды бірдей жау,
Қайда барсам, япырым-ау.
Теңдесім де жетер ед,
Бөгенге тиіп нем бар-ау?!»

Жылқыны айдап, Зейнеп те үйге жетті,
«Сақтаныңдар, жау бар» деп хабар етті.
– Бауырында Қурай шыңның қаптап
жатыр,
Білмеймін қанша екенін, көрдім, – депті.

Ел жиылып, қайратқа мінді бәрі,
Дуылдасып сөйлесіп жас пен кәрі.
Не болар, іс ақырын қайдан білсін,
Дулаттың құтырды батырлары.

Керме қып, ұстамақ боп дайындалды,
Жауға бермей, сақтамақ бәрі жанды.
Дулаттың кәрі-жасын жиып алып,
Иірді жесек салып жылқы малды.

Мінерлік атын баптап сайланады,
Қылышы жауға шабар қайралады.
Інісі Бекежанның Бекбау ерге
Қыз Зейнеп «тиемін» деп жайланады.

Осылай бола тұрсын дулат-төре,
Болады ертеңгі күн қандай төре.
Мал сойып, елін күтіп, жинап жатыр,
Тамағы ішкен-жеген әлде кере.

Сарыбай ат күзетті, жатпай өзі,
Ертең-ақ жауға шабар келді кезі.
Таңертең ат әкеліп байлап қойып,
Ұйқыға біраз кетті екі көзі.

Тұрысып жас түлектер, ыстық қылып,
Алысып бірін бірі жүрді жұлып.
– Жігіттер, ат ерттендер, берді Тәңір! –
Сарыбай баяндайды сонда тұрып:

– Түс көрдім жаңа ғана жатқан жерде,
Түсімде көрдім, – дейді, – Маян ерді.
«Осы жолы бас боп барамын» деп,
Атекем маған келіп хабар берді.

Бір заманда Бексұлтан кеп жүгіріп,
– Келдім, – деді, – мен дағы бір түс көріп...
Әрқайсысы әр түрлі түс көріпті,
Қалыбекке жорытуға келді тұрып:

– Мен дағы атекемді көрдім, – дейді,
Ат-түрін әбден байқап тұрдым, – дейді.
Айыр сақал, кісі екен ұзын бойлы,
«Қарағымды көрмек үшін келдім» дейді.

«Қарағым, келіп едім көрейін, – деп,
Дәрежең, үстем болсын мерейің, – деп.
«Маяндап» тынышымды кетірдіңдер,
Келіп ем енші бөліп берейін», – деп.

Үстінен ақ сауытын берді шешіп,
Жоқ екен өн бойында ешбір тесік.
Қолында бір қамшыға көп қызықтым,
Қамшысын бермей кетті, халім нешік?!

Қылышы белінде тұр қынабында,
Атекем не себептен келді мұнда!
Астында маңғұл қасқа торы аты бар,
Шыға ма, деп ойлаймын, түсім шынға.

Тыныбек сонда айтады: – Мен де көрдім,
Қуанғаннан орнымнан түрегелдім.
«Енші берем, қарағым» дегеннен соң,
Қылышын маған берді, «бер» деп едім.

– Жасаған берген екен тілегімді,
Дұшпаннан қайтармасын жүрегімді.
Қамшысын маған берді, – деді Қалыбек,
Ілулі бүлдіргесі білегімде.

– Бұ жолы жау қалмайды біз алмаған,
Көңілім бұл сапардан тұз алмаған.
Ат ерттеп, «Маянбайлап» ұран шақыр,
Айтайын ақылымды енді саған:

Қалыбек сегіз қос ат алсын қолға,
Ту алып, Сарыбай шықсын құба жонға.
Алтауың аянбастан жауға шапсаң,
Қосшылар түйеменен қалсын мұнда!

Мұны айтып, атқа мінді дуылдасып,
Алғандай неше мыңды қолмен басып.
Ежелден жау дегенде сайтаны бар,
Тұрмайды Маянұлы жауға жасып.

Жарлығын Сарыбайдың қабыл алды,
Атына әруақтап ерін салды.
Қалыбек ат жетектей жөнелгенде,
Қосшылар қозғалмастан мұнда қалды.

Жөнелді туын алып Сарыбай тауға,
Белсене аттанады алтау жауға.
Дүйсенбі – Маян сәті атқа мінді.
Дулаттар қылар ма екен жанын сауға?!

Ұраны көкке шықты «Маяндаған»,
Ұрыста өңкей жастар аянбаған.
Бет қойып осы жерден тура шапты,

«Бір таңда-ақ тигізем, — деп, — төре,
саған!»

Маяндай Ақкекіл ат мойын созып,
Жөнелді шапқан жерден Сұлтан озып.
«Тұлпар ат неше күндей бапқа келген,
Тарта алмай алақаны келед тозып.

Бұрқ етіп аш кезеңнен бұлар асты,
Бесеуі арт жағынан қатарласты.
Түрі бар арыстандай Бексұлтанның,
Тұра алмай беті айбатқа, жауы қашты.
Тақымын созып келген тұлпар атпен
Самсаған сары қолға араласты.

Қарашы Маянбайдың баласына,
Жау көп қой, «біздер аз» деп қарасын ба?!
Есіктей кірген жері болып кетті,
Қурайшың өлік сыймай даласына.

Талайлар сорлы болды қаза тауып,
Жау десе батыр тұрмас аңсары ауып.
Кез келсе, найзаменен кетті түйреп,
Қырады, қалыңдаса, қылыш шауып.

Тауда тұр ер Сарыбай туды басып,
Өнері алты жастың барады тасып.
Өлімге дулат елі қалды байып,
Салаға талай ерлер кірді қашып.

Тыныбек жетіп келді бір уақытта,
Сарыбай түк көрмепті қара басып.
«Жұрт шапқан, ел бүлдіріп, кісі өлтірген,
Барад, — деп, — ойбай, Зейнеп әне қашып!»

Туды алып Тыныбек қалды тұрып,
Сарыбай жөнep берді атын бұрып.
Қылт етіп бір кезеңнен Зейнеп асты,
Буыны қыз сорлының келед құрып.

Қыз Зейнеп бір кезеңнен жаңада асты,
Сарыбай Нарқызылға қамшы басты.
Садақтың қынабынан шыққан оқтай
Зымырап «ә» дегенше кеп айқасты.

Жалт қарап Сарыбайды көрді танып,
Ұмтылды жеке ауызды суырып алып.
«Сарыбай, саған өлмей ат бермен» деп,
Ұмтылды ұрысуға қарсы барып.

Заты әйел ұрысуға жарамады,
Сарыбай жеке ауызға қарамады.
– Айтқан серт, сұлу Зейнеп, бұлай емес! –
Зейнептің қашқандығын табалады.

– Зейнеп-ау, сертің қайда маған айтқан,
Адам боп жүре ала ма серттен қайтқан?
Қарсы тұрып қатындыққа келмесең ед,
Жұрт бұзып, ел бүлдірген сен бір сайтан!”

Тұра алмай табандасып қарсы барып,
Қыз сорлы серттен қайтып, болды ғаріп.
Берік ұстап төбе шаштан, аттан жұлды,
Жөнелді тақымына басып алып!

Зейнеп:

– Сарыбай, қорлығыңа көне алмаймын,
Ажалсыз ызаменен өле алмаймын.
Теңдікке тегістетіп алмас болсаң,
Әуелгі айтқан сертте қала алмаймын.

Сен – Маян, мен – ханзада, атам – төре,
Жүргенбіз жақсылықты бірге көре.
Жақсы аттың жалында әкеп өлтірмесең,
Жүрермін кемісем де кәсіп тере.

Сарыбай:

– Болмайды сертім екі айтқанымнан,
Өлгенім жақсы серттен қайтқанымнан.
Тілермін табаныңды, Зейнеп, сенің,
Болады әкең байың айтқаныңнан.

Зейнепке тарлық кірді, қысылысып,
Астына арыстандай ердің түсіп.
Дауысы анда-санда бір шыққанда,
Қояды тақымымен қысып-қысып!

Шабылған елге келді аялдамай,

Келеді Нарқызылмен аяңдамай,
Зейнепке үлкен қауіп ілініп тұр.
Қалмағы бұдан тірі екіталай.

Қырылып, қирап жатқан елге келсе,
Шабылған төре ауылы әсіресе.
Бексұлтанның атын ұстап жалынып тұр,
Күндігі мойынында бір бәйбіше:

– Қарағым, айналайын, Бексұлтан жас,
Адамда қаза тапқан кейіп болмас,
Едің ғой кіндік балам, айналайын!
Еліңді қырғындатпа, ей, гәуһар тас!

Құрысын төре хандық құрғандығы,
Құдайдың көрініп тұр ұрғандығы.
Ажалды жан өлімнен құтылмайды,
Өлгендер елдің болды құрбандығы!

Не десе де көнелік, сөзді байла,
Өлген жан тірілетін дәурен қайда.
Бір келген қырсық шығар біздің басқа,
Қылмады Зейнеп қызым елге пайда!

Осы екен Құлжабектің бәйбішесі,
Қырғыннан шыққан екен елдің есі.
Бір қыздың қыздырмалы тіліменен
Өз елін өзі Бөген шапқан несі?!

Ел шарпылып түсіп тұр жанған өртке,
Еліңді салма, – дейді, – ұзақ дертке.
Әйелден еркек ісі жаман болды,
Қарағым, мен тоқтайын айтқан сертке!

Не дерін біле алмай тұр Сұлтан батыр,
Кемпірдің жылау сөзі толып жатыр.
Жас бала түк көрмеген, түк білмеген,
Жалғыз-ақ қырғын істі біледі ақыр.
Сөйлескен екеуінің сөзін тыңдап,
Жақындап Сарыбай да келе жатыр.

Азғана сөзді тыңдап аял етті,
Зарлаған әйел сөзі өңменге өтті.
– Серт байла деген сөзі әбден жөн ғой,
Берейік бір серт байлап, Сұлтан, – депті.

Сертіміз ұзақ емес, қысқа болар,
Тірі жан көшін артсын ертең, – депті.

Ертең ерте жүк артқан жан болмаса,
Өкпелеме бір тірі жан қалмаса.
Өзім өлсем құтылып кетер едің,
Күн аял сұрамаңдар жан далбаса!

– Бұл сертіңе разымын, қалқам, Сарыбай!
Кемпір жылап, бас қойды сонда зарлай.
Қырғында атқан біреуі әлі де жүр,
«Тоқта!» деп Сарыбай тартқан сонда
керней.

Қырғынға қанжыға елі қалды батып,
Талайлар-ақ безерген қалды жатып.
«Қатын ер қашқан жауға» деген қайда,
Айдамақ болды ертең дуылдатып.
Басында көнбеймін деп қарысып ед,
Соғыстың аздап дәмін қалды татып.
Жегені желкесінен не ғып түссін,
Қозғады ертең ерте көшті тартып.

Кеш бола ер жоқтауға шықты бұлар,
Орыны Қасқабайдың қашан толар.
Түнделетіп жыласпай кеткен ерлер,
Ерін жоқтап жылауға болды құмар.

Сөйлесті, бір азғана аял тапты,
Төрелік дулатқа да тимей қапты.
Жоқтауға Қасқабайды «бауырымдап»,
Ауылына Аналықтың енді шапты.

Аналық отыр екен жолда күтіп,
Жүктерін артып қойған, көш түзетіп.
Келе жатқан ерлерге қарсы шықты:
«Балалар, тоқтаңдар!» деп жарлық етіп.

– Жоқтайтын ерлерінді жерің қайда,
Таппайсың бұл жылаудан ешбір пайда.
Көксуға қонып алсақ, келісер ед
Жылауың, ер жоқтауың сондай жайда.

Тоқтаңдар, жылауды қой, қарақтарым,
Жасақты жауға жайлы жарақтарым.

Ол дағы толып жатқан аталы ел,
Жазым боп жазылмасын қабақтарың.

Жарлығы Аналықтың жанға жайлы,
Бұл сөзі Сарыбайға құп ұнайды.
«Көш, көш!» деп бәлекетті көшіргендей,
Қайта кеп бұл дулатқа бұрқырайды.
Көңілі өскен көтеріңкі өңкей жастар,
Атқан оқ ел үстіне зырқырайды.

Есімбек, Құлжабекпен кетті қашып,
Шабынды көрген елдер қалған жасып.
Түйенің жабуына кіргендер бар,
Жан сақтау жер іздесіп қара басып.
Есімбек, Құлжабектің сегіз қызы
Зарлады қара салып қатарласып.

Батырлар өз сүйгенін ілестірді,
Оқ атып төре құлын желдестірді.
Есімбек, Құлжабектің сегіз қызын
Түйеге екі-екіден мінгестірді.
«Айтқаным екі болып кетпесін» деп,
Сарыбай Зейнеп шашын бір кестірді.

Сорлының екі бұрымын алды кесіп,
Тайлақтай жетелеген мұрнын тесіп.
Еркіндей ел алдымен Егіз көшті,
Басқасын шабынды елдің ілестіріп.

Күн ыстық, Зейнеп сорлы болды жаяу,
Өлмеген жан кеудеде тұрды таяу.
«Мұндайын кемшілікті көрсеткенше,
Не етеді жаратпасаң, бір Құдай-ау!»

Көшті артып, алдын бастап кетті Аналық,
Көңіліндегі мұратқа жетті Аналық.
Сегізі серпіліп кеп елді шапқан,
Қылған жоқ бұл соғыста еш балалық.

«Елді айдап келе жатыр артын сырып,
Өлтіріп талайларды қолмен қырып.
Бұл жолда бес жүз жетпіс кісі өліпті,
Бастаған Зейнеп теріс Құдай ұрып.

Зейнептің аты дағы шығып кетті,

Елді егер қырғындатқан бір сапырып.
Жаяулап сорлы Зейнеп кейін қалса,
Сарыбай кез кеп кетіп, қояды ұрып.

Келеді сорлы Зейнеп өлмеген соң,
Не керек, күш-қарымы келмеген соң.
Бүгінде Маянбайға шақ келмей тұр,
Шаң басып, беті салтақ, терлеген соң.

– Кім қубас, Зейнеп сұлу, білдің бе анық?
Ұмытып қалма, сөзге болмай қанық.
Маған тисең, болмақшы Құлжабек – бай,
Боп жүрме, мұнан былай сөзге танық!

Сарыбай ілгерілеп кетті озып,
Зарлайды Зейнеп сорлы табан тозып.
Тілге келсе, бір арбап алар еді,
Жаралған сөз дегенде топтан озып.

Бір мезгіл Бексұлтанға кез боп қалды,
Бір ауыз сөзбен Зейнеп арбап алды.
Тілге келсе, адамның бұлбұлы еді,
Ерлердің ортасына бүлік салды.

Сөйледі Зейнеп сорлы қайғы-зарды:
– Көңілімде, ей, Бексұлтан, мұңым бар-ды.
Мал беріп елден таңдап қыз алсаң да,
Алмассың мендей тауып лайық жарды.

Құтылсам Сарыбайдың қорлығынан,
Мынадай жолсыз қылған зорлығынан.
Қарағым, ей, Бексұлтан, мұнан құтқар,
Қалмайын не десең де жарлығыңнан!

Жас түлек мынау сөзге жарар деді,
Жүгіріп Сарыбайға барады енді.
– Бір қызбен мұнша ұстасып неге керек,
Атын беріп, киімін кигіз, – деді.

Сарыбай:

– Бексұлтан, мынау сөзге келме жақын,
Ойласаң туысқандық Тәңір хақын.
Айтқан серттен қайтқаннан өлгенім жөн,
Сертім бар болсын деген шешем қатын.

Бексұлтан:

– Е, Сәке, айтқан тілді алмаймыз ба,
Біреуге біреу өкіл салмаймыз ба?
Бір сапарда тілімді алғызбасам,
Төреге бәріміз де бармаймыз ба?

Сарыбай:

– Азғаның жарамайды, Сұлтан, сенің,
Балалық қылмай, ойла сөздің жөнін.
Зейнепке айтқан серттен қайтқанымнан
Өлгенім анық жақсы, жаным, менің!

Бексұлтан:

– Сарыбай, жалғыз сен бе елді шапқан,
Ел шауып, егер қылған несі мақтан?!
Зейнепке айтқанымды мен қыламын,
Сарыбай, қылдырмасаң, енді сақтан.

Бұл сөзге Сарыбайдың келді ашуы,
Ішіне кіріп кетті қыздың уы.
Садағын мойнындағы жұлып алды,
Құрылды екі арада сайтан туы.

Сарыбай:

– Бексұлтан, күшің артық менен сенің,
Бұл жерде көріселік күштің кемін.
Бір қызға айтқан сөзден кемігеннен
Болғаны лайық қой жөні өлім!

Бұрылып Бексұлтан да тұра қалды,
Садағын ол да жұлып қолына алды.
Қызықтырған қыз кәпір сұлулығы
Ортаға жаяу жүріп, бәле салды.
Тыныбек өздерімен бірге туған,
Сабалап, мұны көріп, келіп қалды.
«Иә, Сәке, ашуыңа сабыр қой», – деп,
Келді де Бексұлтанды салып қалды.

Тыныбек:

– Мына елдің бізге қарар көзі қайда,
Қылғандай, не жазып ек, жауға пайда?!
Бексұлтан, адастың ғой айтқаныңнан,
Үйдегі қарттың айтқан сөзі қайда?!.

Бір жақтан Айдарқан да жетіп келді,
Батырлар хабар алып, жиылды енді.
Басына Бексұлтанның қамшы жауып,
Көп жаза туыстардан берілді енді.

Шыдамай, аттан түсіп отыра кетті,
Түбіне бар Егіздің бір қыз жетті.
«Құрысын балалығың, жаным-ай!» деп,
Аналық көк жорғамен жетіп кепті.

Айтады сылтаулатып балалықты,
Көрмейді о да тәуір алалықты.
Көрген соң, сонда Сарыбай зар еңіреді,
Ақылды батагөйі Аналықты.

Сарыбай:

– Өлгенім жақсы еді ғой менің бүгін,
Жеңеше, білесіз ғой сөздің тегін.
Долданып ақылыма сыймай кеттім,
Кеткенше, өлсем еді, қызға кегім!

Атамын Бексұлтанды, жібер қолды,
Өлгенім тірліктен оңай болды.
Бексұлтан күші артық, өлтіреді,
Бармаймын үйге тура осы жолы!

Шығасым бір Маяннан туған затым,
Бексұлтан, Тыныбек те қолғанатым.
Сертім бар Зейнеппенен байлап айтқан,
Қылам ба тірі жүріп шешем қатын?!

Тұрады Сарыбайды қамап алып,
Шақырды Бексұлтанды кісі салып.
Аналық: «Құрысын-ай, балалық!» деп,
Әкелді Бексұлтанды өзі барып.
– Басында қаталықпен айтып ем, – деп,
Жығылды Сарыбайға сонда барып.

Осындай ортасында бір іс туды,

Тоқталды, қыла жаздап айғай-дуды.
Бексұлтан қаталығын мойнына алып,
Көзінің жасыменен бетін жуды.

Батырлар жалғыз сөзбен өстіп жатыр,
Шегінді жалғыз сөзбен екі батыр.
Жақсылық онда дағы болмаған соң,
Қыз Зейнеп өлмеген соң келді ақыр.

Жолығып Тыныбекке душарласып,
Бөгелді сөз айта алмай аузын ашып.
Тыныбек өзі айтады: –Зейнеп сұлу,
Ақылыңнан жаңылдың, – деп, – кара
басып!

Жаңылдың кара басып ақылыңнан,
Айырмақ көңіліңде екен жақынымнан.
Ортама сайтандығың өтпей қалды,
Тоқтаттық біз екі ерді апырымнан.

Сен, сорлы, Сарыбайға жалынсаңшы,
Кемшілікпен Сарыбайға налынсаңшы.
Өзіне ол сабаздың кемімесең,
Жақсылық саған болмас жалғыз тамшы!

– Бұрынғы менің жүрген күнім қайда,
Қарағым, бұ сөзің де маған пайда.
Көнейін не десең де айтқаныңа,
Иілтіп ақыл айтшы Сарыбайға!

Ел шапқан еді атаң бұрын жүріп,
Талайдың олжа қылған елін қырып.
Жорасы батырлардың не болады,
Жүргені бар ма ішінде әйелді ұрып?!

Басыма түсіріп тұр менің кемдік,
Сөзім жоқ елге айтатын жалғыз емдік.
Ел шапқан бұрын талай ата-бабаң
Әйелді қор қылып па, бермей теңдік?

Тоқтаймын мен ерлердің жорасына,
Қамалдым мен қайғының қорасына.
Ел шапқан төре елінде біреу де жоқ,
Атаңның жүгінемін мұрасына!

Батырдың түздегі ісі үйге бармас,
Баласы Маянбайдың сен – жеке алмас.
Жолына батырлардың бір түсемін,
Сарыбай, мұны айттың деп басымды
алмас.

Мойнымда тентектігім өзімде тұр,
Бұл сөзге, әй, Тыныбек, мойныңды бұр.
Алдына Бөгенбайдың жүгінемін,
Кінәлі, әзер болса, Зейнеп құрғыр.

Мұны естіп Тыныбек те кетті жүріп,
Сөйлейді Аналыққа байқап тұрып.
– Әйелді шабындыда қайтеді екен,
Жүргендер болып па екен әйелді ұрып?

Жеңеше, сіз көрмеген ақыл бар ма?
Әйелді ұрсақ, бізді мақұлдар ма?
Бұл сөзбен ережеге түспек Зейнеп,
Тіл кесілмей, құрғырың тақылдар ма?

Бұрылып тұра қалды сонда Аналық:
– Есітсе қиын екен бүкіл халық.
Сарыбай ұрған ісін тоқтатады,
Жарамас дегеннен соң бұл балалық.

Шырағым, саған айтар, Сарыбай, сөзім,
Бойына Ұлы судың тоқтаталық.
Әйелге таңдау ерік беретұғын,
Кәпірдің тілін кесіп, сөз салалық.

Бар қызын ханзаданың жиып алды,
«Ерлерден таңдап ал» деп ерік салды.
– Мұндай күн біздің басқа туа ма? – деп,
Қыз Зейнеп қуанғаннан айтып қалды.

– Балам-ау, талай күндер өткен, – деді,
Талайлар тілегіне жеткен, – деді.
Бұрынғы ерлер салған жорасы осы,
Әйелге таңдау беріп кеткен, – деді.

Қыз Зейнеп сонда-ай айтады: – Мен
алмаймын,
Бойыма таңдау сөзге сене алмаймын.
Қорқамын Сарыбайдан таңдау алсам,

Еріксіз қорқытуға көне алмаймын.

Аналық Сарыбайға айтады сөз:

– Сарыбай, Зейнеп сөзін естісеңіз!

«Серт тұрмас қылыш үстінде» деген сөз бар,

Бұрынғы серттескенді қоямысың?

Сарыбай: – Қойдым, – деді, – серттің жайын,

Бұл итпен көп қарысып не қылайын.

Бұрымын шолақ аттай кесіп алдым,

Зейнептің кемшілігі жұртқа дайын.

– Әуелгі таңдау кімге? – деді тұрып,

Бұлбұлдай сөйлесе қыз кетер жүріп.

Қыздары ханзаданың қара салған,

Отырды бір-біріне бетін бұрып.

– Әуелгі таңдау саған, Зейнеп балам,

Көңіліңді кімге тұтып, қылма алаң.

Айтса қайтпас сөзінен, ерік берді,

Сарыбай әуелден-ақ сөзге сараң.

Зейнеп:

– Сарыбай, сен алдың ба, мен алдым ба?

Құтылдым қатындықтан көз алдыңда.

Кімді таңдап тисем де ерік өзімде,

Менікі әуелгі сөз өз алдыңда.

Сарыбай:

– Зейнеп-ау, өзің қызсың, өзің зерек,

Қайта айтып бір айтқанды неге керек?

Итке тисең жүре бер, сұлу Зейнеп,

Әйтеуір, кемшілікке түссең керек.

Зейнеп сонда орнынан түрегелді,

Кімге тиер ақылын біле берді.

– Шашым түгіл, басымды кессең дағы,

Сен өлтірсең арман жоқ мені, – деді.

Сарыбай, сенен басқа кісім бар ма?

Ұмтылып мен қайтейін балаларға.

Қыран едің қиядан шөп алатын,
Қор қылар көзді шұқып қара қарға.

Зейнептің әркім қарар ойынына,
Жатпақшы Сарыбайдың қойынына.
– Тілім түгіл, басымды кессең дағы,
Арман жоқ, – деп асылды мойынына.

Қыз кәпір тауып кетті тиер жөнін,
Батырдың сөзге балқып, иер жөнін.
Ортадан әлдеқалай іс тумасқа,
Байқады, даңғыл еді, артық-кемін.

Бұл сөзге Аналық та: – Пәлі-ай! – деді,
Келді жаңа мына істің сәні-ай, – деді.
Жаман болса, сөз таппай сандалар ед,
Істеген істерінің дәлі-ай! – деді.

Таңдаумен төрт қыз тиді Бексұлтанға,
Артқы қыз түсер екен қандай санға?!
«Алмаймын төре қызын» дегенменен,
Бола ма ереже сол ер қашқанға.

Өзінің қалағанын сүйіп жатыр.
Әрбіреу әр адамға тиіп жатыр,
Қалыпты жалғыз-ақ қыз орынында,
Таңдауға көне алмады осы кәпір.

Амал жоқ қамалаған сөзге келді.
Ол өзі бір адамды көздеп еді.
Басына қара шапан жамылып ап,
Басқадан мұның ойы өзге келді.
У екен іші толған бұл кәпірдің,
Зейнепті тұра сала сөгеді енді:

– Әй, Зейнеп, әуелінде қылдың қалай,
Демедің: «Ел билемек екіталай».
Кеселді келмейтұғын шақырып ап,
Дегенмен бола ма екен енді «бәле-ай».

Әуелде тимек болып, елді жидың,
Өлімге Қасқабайды көзбен қидың.
«Аға өлсе, жеңге – мұра» деген қайда?
Қорыққаннан Сарыбайға, міне, тидің!

Қазақтың қалдырдың-ау мазағына,
Салдың ба барлық жұртты азабыңа.
Маяннан басқа жанға тиген адам
Құдайдың кете ме екен тозағына?!

Кетірдің қанжығадай елдің жайын,
Өкініп өткен іске не қылайын.
Жұмаққа Маян алған қыздар барсын,
Қалыбек, қайда отырсың, менің байым?!

Ұялтты қыз Зейнептің мінін айтып,
Зейнеп қыз босана алсын енді қайтып.
Төренің сегіз қызы орнын тапты,
Болды жұрт жөнелмекші жүгін артып.

Зейнеп айтты: – Бармаймын елді көріп,
Таңдаттың, ризамын, ерік беріп.
Тек жүрмей Бөгенбайға тіл тигіздім,
Өлсем де енді барман, қоңыз теріп!

Қарт еді қасиетті, әруағы зор,
Бермесе сол ықылас боламын қор.
Бұл күнде қаңғып өлсем – маған лайық,
Алдымда құрулы тұр темірден тор.

Сары су қайғылымын жүрегімді,
Тілеген беремісің керегімді?
Үйдегі қарт бабадан ықылас алмай,
Келтіріп жүре алмаймын сүреңімді.

Берсең кел, тілегімді, бір сөзім бар,
Кәрі-жас барлығыңа қыламын зар.
Кінәмді менің деген кешер болса,
Сонда елге барар-ем, Бөген сұңқар.

Аналық мына сөзді қабыл алды,
Шақырып Сарыбайға ақыл салды.
«Кәнеки, тілегіңді тілеші» деп,
Зейнепті жылы сөзбен жұбандырды.

Зейнеп айтты: – Тілекті берсең егер,
«Сүйінші!» деп батырға берем хабар.
Ел шауып тілектерің келді деймін,
Қайғыма сонда менің бір іс табар.

Сөзімді менің айтқан кешер ме екен,
«Ей, балам, кештім сөзің» десер ме екен?
Үйде жатқан Бөгенге тіл тигізіп,
Мен сорлы, ақылы жоқ, есер ме екем?

Қасыма жолдасым мен атымды бер,
Алмасам қарттан ықылас – көңілім кер.
Ол менімен ойнайтын сұңқар емес,
«Жолықтым не бәлеге, Тәңірім!» дер.

Кәрі еді қадалғаны қате кетпес,
Бөріге ит қарғысы, сірә, жетпес.
«Сүйінші!» деп алдына барсам екен,
Ықыласын, асыл еді, бермей кетпес.

Аналық атпен жолдас бермек болды,
Қасына бір басшы адам бермек болды.
Басына келіншектің шәлі жауып,
Алдына қарт Бөгеннің келмек болды.

Торқа киіп, жорғасын алды мініп,
Бұрынғы күнге түсті қыз түрленіп.
Жалғыз-ақ шаш кесілген кемдігі бар,
Жөнелді салтанатпен тым гүлденіп.

Егізден бір басшыны берді бұған,
Қыз зерек өзі білген, өз қылығын.
Тілге келсе, алмайтын адамы жоқ,
Бөгенге көрсетпекші бұлбұлдығын.

Жол жүріп бір-екі күн, келіп жетті,
Келін боп үй сыртында сәлем етті.
– Мен келген бейшара едім сонша жерден,
Сүйінші, ерлер аман келді! – депті.

Бөгеннің бәйбішесі келіп шықты,
Зейнептің зарлап келген сөзін ұқты.
Адамды тілге келсе ерітетін,
Мінезі сондай артық, қыз қылықты.

– Кінәм көп, мен бейшара, батыр – ерге,
Жолыққан есектеймін арам терге.
Апеке, алдыңызға келдім бүгін,
Қаратып, қайтармаңыз, қара жерге.

Сүйіншім алатұғын – дәл өз басым,
Көп еді қыз да болсам елде қасым.
Сұрайтын басқа менің дәнемем жоқ,
Берсін деп шын сұраймын ықыласын.

Келін боп келіп тұрмын ауылыңа,
Апеке, жақын тартсаң бауырыңа.
Еңкейіп егілгеннен жылап тұрды
Батырдың душар қылма дауылыңа!

Қолынан бәйбіше алды сонда ұстап,
Зейнеп сұлу бір жүрді аққуға ұқсап.
Жалынды сәлем етіп анадайдан,
Бұрынғы кәдуілгі келінге ұқсап.

Айтады Бөгенбайға келген жайын,
Жауының ерегессіз өлген жайын.
– Қыран құс тышқанменен ойнай ма екен,
Балалық болып кетті, не қылайын?!

Тағы да бір тілегім менің сізден,
Жақсыға жалыныштан күдер үзбен.
Әкемде, ағамменен бір кінә жоқ,
Не қылсам жазықты істің бәрі бізден.

Біз – қоймыз, көрінгенге жегізбесең,
«Келген ел шабындыдан» дегізбесең.
Қондырып төре ауылын өз жұртына,
Ешкімге кем, қор қылып күлгізбесең.

Алса екен құдаласып үйден барып,
Келгенге шабындыдан көңілім ғаріп.
Берсеңіз тілегімді, түгелдеп бер,
Жөндесін кейінгі елді кісі барып!

Бөгенбай ашып салды шын жүрегін,
Берісіп келінінің бар тілегін.
– Кінәң бар елді қырған, кештім, жаным,
Тоятын толық алған тастүлегім!

Еш кемдік жүргізбесін араларға,
Қыран мен бірдей емес қара қарға.
Кешпейтін сүйіншіге дәнеңем жоқ,
Құдайым жол берген соң балаларға.

Жіберді екі-үш кісі басты адамнан,
Табылар пайдасыз іс қас наданнан.
«Қолқа жоқ сөз тапқанға» дегендейін,
Қыз Зейнеп көрсетті өзін асыл адам.

Ел болып егерліктің түбін жойды,
Алмаққа құдаласып, қылды тойды.
«Білетін сегіз қырлы келінім» деп,
Бөгенбай Зейнеп басын мақтап қойды.

Осымен қанжыға елі жатты жайға,
Бағынды төре-дулат Бөгенбайға.
Атанып «Жеті кенже» бұл сапардан,
Кетіпті ат-атағы әлдеқайда.

Дүбірі Жеті кенже жерді жарған,
Қайдағы қиын дауға іздеп барған.
«Бұрынғы бабам салған жол осы» деп,
Қалмақтан, қазақ түгіл, талайды алған.

Мінгені жас түлектер өңкей тұлпар,
Жау десе, жабырқамай, болды іңкәр.
Қос тігіп, жаусыраса, шығып кетер,
Алдырмас ешбір жауға болды қырқар.

Маянды басып жатыр жылқы мен қой,
Ауылы Маянбайдың күнде ұлы той.
Туғанға еркек құлын ат шаптырған,
Жорасы ер Бөгеннің міне осы ғой!

Жаусырап Жеті кенже елді кезген,
Мал-жаннан, жау бар десе, түгел безген.
Сағымдай Сарыбайдай басшысы бар,
Адамның ішкі ақылын оймен сезген.

Алшынға қаптаған жау қалмақ еді,
Қырғыннан нелер жиын қалмап еді.
Қос атпен Бөгенбайға алшын елі:
«Айыр!» деп кісі салып, зарлап еді.

Соған да ер Бөгенбай жіберіпті,
Қалмайды, бармаймыз деп, сірә, тіпті.
Аттанды Ақай деген бір жас бала,
Он төртте қалыпты ердей болды мықты.
Әруағы Маянбайдың көтеріліп,

Алшынды келген жаудан айрыпты.

Түсірген Барқытбелден әрмен айдап,
Олжалап талайларын алған байлап.
Жау алған, көңілі өскен өңкей саңлақ
Алты айда аман келген оттай жайнап.

Бір жылдай тыным алды үйде тұрып,
Жаусырап тағы дағы жүр құтырып.
Аржағын Сырдарияның арман қылды,
«Сол жақты бір көрсек, – деп, – әттең,
жүріп!»
Бұл жайды Кенже ағаға ақылдаспақ
Болды да, Бөгенбайға кетті кіріп.
Жөндерін барар жердің бірі білмей,
Отырды «қайтеміз?» деп аз кідіріп.

Бөгенбай сөз сұрады балалардан,
– Ел жаудан аман ба? – деп, – аралардан.
Кісі сап Әбілмәмбет жатыр маған,
Бөтен жоқ айта қалар со хабардан.

– Не керек, Әбілмәмбет, сірә, сізге?
Хан, қара бағынып тұр өзіңізге.
Бармаққа бір жолаушы көңіліміз бар,
Кенже аға, бата берсең егер бізге!

Бер жағын Сырдарияның араладық,
Бұл жақта жау бар ғой деп қарамадық.
Басыңда бақыт тұрған заманыңда
Рұқсат бер, Сыр ар жағын аралалық.

Со жақта қазақтан да ел бар дейді,
Есітеміз қалмақ алып күнде жейді.
Мінеки наурыз айы жаңа туды,
Рұқсат берсең, біз соған барсақ, – дейді.

– Сарыбай, туыңды әкел, мен көрейін,
Ту сөйлесе, рұқсатын мен берейін.
Тиіспе ақ безенген жұртқа бекер,
Дәрежең үстем болар, жол-мерейің!

Ақ туды Бөгенбайға әкеп берді,
Қараңдар қасиетті Бөген ерді.
Мойнына кісен салып, ту көтеріп,

Бөгенбай зарлықпенен еңіреді.

Айдынды ту әркімді қыздырады,
Ер Бөген туға қарап зар жылады.
Өзі-өзінен қозғалып сонда ақ ту,
Желпініп көкке қарап созылады.

Ер айтты: – Ей, Сарыбай, тыңда сөзді,
Ту бұрынғы толқудан түрін бұзды.
Тілесен, рұқсат беріп, жіберемін,
Шырағым, баса көрме жаман ізді.

Жолықпа ақ безелген елге бекер,
Ерлерге жақсылық жол шын дәнекер.
Біреудің қызықтырған бос сөзіне
Қызығып, жастықпенен ерме бекер.

Түсерсің арамдықпен назалыққа,
Сарыбай, баста жаным, тазалыққа.
Біреуге бейкүнәдан тиісем деп,
Жолығып жүре көрме тек шақ-шұққа.

Бұ жолдан аман қайтсаң елің көріп,
Біреуге қыздырмамен кетпей еріп.
Жерінде жолыға жүрген кім де болса,
Құрметтер, жөніңді айтсаң, сыйын беріп.

«Жарар» деп, батаны алып, жүрмек болды,
Бастайды дүйсенбіде шығар жолды.
Жүк артып төрт түйеге, қосын теңдеп,
Бұл жолға аттанғаны он бес болды.

– Бекерге жүріп алмай, тез қайт, жаным,
Таяу тұр Барқытбелде жау да мәлім.
«Ер кетсе – ел иесіз болады» деген,
Ойлаңдар, қайда жүрсең, елдің әлін.

Жөн тартып дүйсенбі күн жүріп кетті,
Бір төртеу жолдас болып бірігіпті:
– Еліне сыртқы қорған барамын, – деп,
Олар да таныс адам, заты шекті.

Жол жүріп жетті Сырға тура бастап,
Он бесі Сыр бойынан әрмен аспақ.
Төрт шекті өз жөнімен жүріп кетті,

Ел салты – айырылыста амандаспақ.

Көрмеген бұрын Сырды туып сірә,
Көргендей Қарамысқа келді тура.
Қарауыл бір кезеңнен тартып еді,
Бұл жердің байқап білді ені қысқа.

Бар екен көкше мұзы жалғас біткен,
«Сол мұзбен өтеміз» деп жүріп кеткен.
Екі күн тынбай жүріп мұз үстінде,
Ақыры Сырдариядан әрман өткен.

Аржаққа шығып алып, тікті қосын,
Ел жөнін байқамай-ақ келген тосын.
Екенін қайсы бір ел қайдан білсін,
Дегені-ақ жалғыз айтар: «Қазақ болсын!»

Үш күндей арғы жағын аралады,
Ешкімге байыз қылып қарамады.
Бір қалың бір түбекте жылқы жатыр,
Үйдегі айтқан сөзді санамады.

Қас қарау айғыр сапты тобышақтан,
Бір қалың жайын жылқы қаптап жатқан.
Қызығып бұл жылқының оңдысына,
Ел жаққа айдамаққа мақұл тапқан.

Жылқының он мың таяу қоймай тайын,
Тек жатқан елдікі еді бейпіл жайын.
Дариядан бермен қарай айдап өтті,
Үйдегі сөзін қойып Бөгенбайдың.

Кәрінің сөзі түгіл, өзі кетті,
Мөлшері он мың жылқы айдап өтті.
Жылқының құлындаған мезгілі еді,
Бер жақта он бес күндей аял етті.

Келер деп қуғыншыны есінде жоқ,
Ерлердің қайраттары көңілге тоқ.
Аздырмай адам ұлын не ғып қойсын,
Алдаған шақырады дүние деген бөк!

Бір байдың Алтай деген балалары,
Бұл Сырдың мал сыймаған салалары.
Бәйбіше, тоқал болып егер тауып,

Сол жылы ашылған ед аралары.

Алтайда бәйбішеден тоғыз ұл ед,
Тоқалдан үшеуі ұл, біреуі қыз ед.
Дейтұғын Қанышайым қыздың аты,
«Мырза» деп ат қойылған бір бұлбұл ед.

Кенжесі он екі үйсін Қанышайым,
Біледі бұл үйсіннің түгел жайын.
Сол күнде он сегізге жасы келген,
Ол елдің менсінбеуші ед мырза, байын.

Сол елде бір құл бар ед өзі асқан бай,
Жылында боталаушы ед жүз түйе сай.
Жылқысы, қой мен сиыр толып жатыр,
Сол құлдың қатыны өліп, кетірді жай.

Алтайдың үлкен ұлы – Қопа батыр,
Қопаға барлық үйсін салады ақыл.
Құл байғұс Қанышайымды алмақ болып,
Малы көп, сөйлесуге бара жатыр.

Қопамен сөйлесіпті қалыңмалға,
Көп мал аз боп көрінер Қопа салға.
Жүз түйе қарғы бауға алмақ болды,
Келісті мың қараға барлық санға.

Ер Қопа жүз түйе алып үйге келді,
Қанышайым мұны естіп, күйзелді енді.
Алтай бай, шешесімен осы қыздың,
Сорлы қып осы жылы күзде өледі.

Тоқалдың Орда деген баласы бар,
Болған соң екі қатын арасы бар.
«Құлға мен қарындасымды бермеймін»

деп,

Билеуге екі жақтың таласы бар.

– Бұрын сен қарындасың бердің байға,
Құл емес, аталы ұлдан бердің жайға.
Үйі сынық құлға берем дегенің не?
Бетінде, Қопа, сенің арың қайда?!

Осы күнде жиырма мың ірі қараң,
Барлығы анығы рас Алтай байда.

Үйі сынық құлға беріп қарындасың,
Қылмашы, құның құрғыр, малдан пайда!

– Сен, арсыз, билеме де, баспа ізімді,
Айтамын, қайда болсам, бұл сөзімді.
Қызықсаң малға қатты бай екен деп,
Бой жеткен бере берші өз қызыңды!

Екеуі осыменен араздасты,
Билейтін бұрын Қопа мал мен басты.
Баласын төрт үйсіннің жиып алып,
Еншіге бұл екеуі көп таласты.

Қопаның көңілінде бар басқа бөлмек,
Ұл мен қыз, кәрі менен жасқа бөлмек.
Баласы екі қатын – екі ру ел,
«Екіге бөлемін» деп Орда елірмек!

Үйсіннің, ат шаптырып, жиды бәрін,
Айтады екеуі де ойда барын.
Ұл-қызына Алтайдың малды бөлді,
Бере алмай немереге ата малын.

Бөліп ап Орда малын, кетті көшіп,
Қорғанға көшіп барды ел бөлісіп.
Қалың ел Қопаменен мұнда қалады,
Ордамен сегіз жүзі кетті босып.

Бір жерге Қорған деген барып жетті,
Жер екен өзі берік, жайлауға епті.
Басынан Сырдарияның өтіп кетіп,
Бұрынғы ата жерін тастап кетті.

Бір шал бар Байсал деген Алтай байда,
Енші алған ұлдай болып ол да жайда.
Еншілес Алтай баймен көп болыпты,
Кәрі үйін Алтекеңнің осы ұстауда.

Шал менен Қанышайым кәрі ордада,
Ордамен бірге көшіп кетті мұнда.
Ортасы екі ағайын қатты жау боп,
Қояды жылқы алысып анда-санда.

Қопаның бар тілегі қызды әпермек,
Көпшілік өзінде тұр, бойы сергек.

Жас жігіт Орда батыр көнер емес,
Ызамен бойын жеңген ашу кернеп.

Сол іске тура келген ер Сарыбай,
Жылқыны айдап кеткен түгел қоймай.
«Бұл малды Орда алды» деп ойлап Қопа,
Алғанын қайдан білсін көрмей, ойлай.

Баяғы өрлеп кеткен бір төрт жігіт,
Олжа мал құдандадан қылған үміт.
Ауылына Алтай байдың өрлеп қонды,
Жолаушы алыс жолға шыққан соң шет.

Жиылған әр ауылда топты көрді,
Малы көп бір ауылға жақын жүрді.
Біз – жүрген алыс жолдың адамымыз,
Осында қонамыз деп хабар берді.

Келген үй – Алтай байдың кәрі ордасы,
Үйде еді жалғыз ғана қыздың басы.
Мейманды тыста тұрған қарсы алмаққа
Жұмсады Байсал шалды қыз баласы.

Көкектің жазғытұры туған айы,
Бола ма босқан елдің сірә жайы.
Әкеліп төрт кісіге сойған малы –
Қысырдың бір шұп-шұнақ жирен тайы.

Бір бай үй келген жері сегіз қанат,
Байлығы көрініп тұр сән-салтанат.
Жалғыз қыздан басқа ие көрінбейді,
Астында шәйі көрпе неше қабат.

Қонақтар жатып алып кеңеседі,
– О, бәле! Байлығыңа жөн! – деседі.
Шіркін-ай, басы бос па осы қыздың?!
Жөпшенді біреулерге бермес, – деді.

Мұндай қыз бола ма екен халайықта,
Секілді сипаты бар алтын тақта.
Біздің Маян ауылы секілденген
Ауылға кез келер ме ед әруақты?!

Қыз жатыр естіп сөздің бәрін тегіс,
«Жолаушымен қалайша кеңесеміз?!

Дегені «Маян ауылы» қандай екен?
Құлаққа тимеуші еді бұрын дабыс!

Алды-артым бірдей жау боп қағынып тұр,
Жаңғызым көпке қорқып бағынып тұр.
«Құл құда болды» деген жаман атақ
Бойыма қорлық болып тағылып тұр.

Таңертең мейманымнан білсем мұны,
Анықтап көрінер еді сөздің шыны.
Уа, дүние-ай, кіші ағама серік болса,
Мен, сірә, болмас ем-ау малдың құлы».

Таңертең қонақтармен сөзге келді,
Сұрайды кім екенін, қандай елді.
– Дейтұғын «Маян ауылы» ауыл бар ма,
Аймағы атағымен қандай еді?

– Белгілі Маян ауылы бұл қазаққа,
Атағы жеткен шығар осы жаққа.
Кәрі батыр Бөгенбай бақыт қонған,
Салып тұр кезеуілін ол жан-жаққа.
Қазақта одан асқан ауыл болмас,
Шарпуы күнде тиер жау қалмаққа.

Ерлікпен маңындағы аймақты алған,
О дағы Жеті кенже жауға аттанған.
Жау десе жабырқамай атқа мінер,
Бәрі батыр жалынды сайдақталған.

Қолбасы – Сарыбай ер еркін жүрген,
Ерлігін тұтас елдің бәрі көрген.
Егескеннен есе алған жалғыз ауыл,
Қалмайды қоршылықта қасына ерген.

Дегенім Жеті кенже немерелес,
Ізденіп қайда жаумен қылады егес.
Бес күн болды бізбенен бірге шығып,
Дарияның аржағына өтті тегіс.

«Аржағын дарияның көреміз деп,
Жазасын жаудың, тапсақ, береміз деп.
Жау болмаса, сайрандап, жерді танып,
Аттанды, еріккеннен келеміз» деп.

– Аты кім Сарыбайдан басқа ердің?
Атағын есітелік асқан ердің.
Аттарын өзгесінің естімеп ек,
Мейманым, бәрекелде, хабар бердің!

– Бексұлтан, Тыныбек пен ер Айдарқан,
Қарамас ашуланса бетіне жан.
Құрманбек, Думанбек пен екі батыр,
Біреуі ер Садырбек өңкей сұлтан.

Қажымас, жаудан қатпас өңкей сұңқар,
Мінгені теке жәуміт, өңкей тұлпар.
Нұсқасын бір көргенде көз тояды,
Осындай ауылым бар жұрттар іңкәр.

– Жақсы екен бірге туған жақындары,
Бір жерден табылған соң ақылдары.
Ерлердің атын естіп, таныс болдық,
Бойдақ па әлде бар ма қатындары?

– Тыныбек деген батыр анық бойдақ,
Жүреді “қыз алсам” деп тегінде ойлап.
Өзгесінің қатыны бар деп білем,
Қиғаш қас, қатындары өңкей жайнақ.

Қонақтар қош айтысып, болды жүрмек,
– Қалай болар, – деді қыз, – аз кідірмек?
Неше күнде қайтарын білдіңдер ме,
Батырлар қыла ма екен ұзақ ермек?

– Біз айрылып кеткелі бес күн болды,
Кесуге бола ма екен ұзақ жолды?!
Бір жұманың ішінде қайта айналар,
Ойлаймыз, – деп қонақтар атқа қонды.

Олар кетті, қыз түсті ақыл-ойға,
Түспеді, терең кетті жақын ойға.
– Алып кел торы ала атты, – деп бұйырды,
Айтқаны жеңгесіне, – Барам тойға.

Қасына бір жігітті жолдасқа алды,
Мойнына садақ алып, қылыш салды:
– Бір іске жан ойламас жүрмек болдым,
Малыңа ие бол, – деп тастап шалды.

Астында екеуінің екі мықты ат,
Жағасын Сырдарияның құлдай салды.
Болғандай көрінеді күн де қысқа,
Жер алыстап кеткендей қыз байғұсқа.
Жол жүріп бес күн өтіп, алтыншы күн
Жетеді эзер-эзер Қарамысқа.

Жайылған қалың малды көзі көрді,
Қос тіккен көзі көрді өңкей ерді.
Жайылған көп жылқыны аралап ед,
Өзінің ата малын таныды енді.

– Әкеме қыдыр қонған қайран жылқы,
Қиыннан әкем байғұс жиған мүлкі!
Байлықтың ауыр дәулет арқасында
Болып ед туған балаң көтеріңкі.

Кез болдың ереуілдеп шыққан ерге,
Түстің-ау қуғын көріп қара терге.
Көп жылқым көк алалы қайран менің,
Ала кет мені дағы барар жерге!

Жылқының ішін келіп аралаған,
Қайғысы ет жүрегін жаралаған.
Қасқарау тобышақтан айғыр салып,
Аттарын тел өсіртіп, саралаған.
–Артыңнан амандаса келіп тұрмын,
Разы болшы, жылқым, жалғыз маған!

Қостағы біреу тұрып атқа мінді,
Бұларды қуғыншы деп батыр білді.
Біlmекке кім екенін тура жүріп,
Екеуге жылқыдағы жетіп келді.
Астында бос аты бар бір жас бала,
Екен деп қызды жігіт, сәлем берді.

Киінген еркек киім, қару-жарақ,
Шалбары қызыл манат, құндыз балақ.
Астында екеуінің екі тұлпар,
Ерлердей қамал бұзар етер жалақ!

– Сіздер кім мал аралап жүрген келіп?
Біlmекке келіп едім хабар беріп.
Рұқсатсыз мал аралап неге жүрсің?
Айтыңдар жөндеріңді қосқа жүріп.

– Шырағым, кім болады ұран затың?
Бар еді жоқ жоғалтқан бір қажатым.
Үйірін қысырақтың жауға алғызып,
Болдырды неше күндей мінген атым.

Белгісі – қысырағым өңкей шұбар,
Мойнында барлығының таққан тұмар.
Шаршадым неше күндей малымды іздеп,
Қосылып сіздің малға жатқан шығар?

– Бар болса, табарсыздар малыңызды,
Айтыңыз қосқа барып барыңызды.
Белгісіз кім екенің жау секілді
Білдірмей кетпексіз бе халыңызды?

Ілесіп бұл баламен бірге жүрді,
Қостағы батырларға сәлем берді.
Келген соң «қосмалдақ» деп құрметтесіп,
Атынан келген ерді көтереді.

Сөйледі жоқ жоғалтқан жұмыстарын,
Біледі жай емесін, жұмыс барын.
Өзгесі «еркек қой» деп біліп отыр,
Сарыбай танып көрді қыз жоспарын.

Құрметтеп, бақырдағы ас түсіріп,
Сөйледі батыр Сарыбай сөзден сырып:
– Бар болса, жұмысыңды орындаймын!
Шырағым, келіп қапсың бойың ұрып.
Жұмысың мұнда келген қатты шығар,
Жүруге лайық емес ел қыдырып.

Қыз:

– Бар, сізден жөн сұраймын әуел бастап,
Жұмысым болса дағы, былай тастап.
Айбаты арыстандай ер екенсіз,
Кеткендей дұшпаныңды жермен жастап.

Сарыбай сонда айтады ата затын,
Мақтан қып сөйлеп кетті қолғанатын.

Сарыбай:

– Атам Маян әруақты, ағам Бөген,
Қолбасы мен – Сарыбай, білсең, атым!
Адамдай сыйласатын көрінесің,
Алып қайт керегіңді, азаматым.

Естиін өз жөніңді кім екенің,
Ата жұрт, ру, туған жер мекенің.
Қаруың бір басыңа түгел жеткен,
Інімдей белгілі тұр ер екенің!

Қыз:

– Біреу бер ортаңыздан маған аңдап,
Немесе өзім сұрап алсам таңдап.
Бар болса қажетімді соған айтып,
Кетейін өз жөніме, болмаса бақ.

Сарыбай:

– Таңдауды келген жанға беруші-ем,
Жақсыны сырттан танып көруші-ем.
Өзіндей теңдес жандар кез болғанда,
Қайнатқан қорғасындай еруші-ем.

Ала ғой сұрағаның, айтқан шыным,
Бар екен өз басыңда анық білім.
Дейтұғын ала-құла еш нәрсем жоқ,
Бәрі де, бөтені жоқ, менің інім.

Қыз:

– Бәріңіз бір атадан жалғыз текті,
Есітем бермейді деп жауға кекті.
Мұңымды соған айтып білдірейін,
Берсеңіз ортаңыздан Тыныбекті.

Болғаны бір аз ғана кеңесейік,
Тоқтатып сөзді, ақылға теңесейік.
Мінгізіп Қаншайымды сонда атқа:
– Жігіттер! – деді Сарыбай, – сөйлесейік!

Тыныбек, барамысың жекпе-жекке?
Бұл өзі келген жоқ қой, сірә, текке.
Батырлық сартылдаған салтын таста,
Сыншы ғой келіп тұрған бір бүлікке.

Деген сөз “Батыр аңғал, артық балуан”,
Жүйрік бар өз әлінше алуан-алуан.
Әншейін күшпен ала қоям деме,
Ұнайды ақылменен ұйытып алған”.

Тыныбек: – Барам, – деді, – берсең ерік,
Адамға қайрат-күшке ақыл серік.
Ол, сірә, менен артық көрінбейді,
Бар шығар жастық пенен бойда желік.

Сарыбай сонда айтады: – Осы қалай?
Алуың осыны сен екі талай.
Бұл өзі бадырайтып басып алмас,
Жылым ғой келіп тұрған жанасалай.

Осы қыз сізге бекер келген емес,
Бұдан бұрын қыз бізге ерген емес.
Сөзіне сөзді тауып, дәл басып айт,
Көрген жан көрінеді елден егес.

– Бәлі, Сәкең жігітті қыз дейді екен,
Осы келген, білген кім, шын қыз ба екен?
Салтанаты жігіттен бөтен емес,
Қыз жүріп етуші ме ед түзді мекен?

Бәрі де айтады: – Бұл қыз емес, – деп,
Қызды жігіт дейтұғын біз емес, – деп.
Ду күлісіп жіберді өңкей батыр:
– Сәкең алжып кетті ғой бізге ілесіп.

– Мінеки, батырлықтың түрі осылай,
Көнбесең, өкінерсің қазір, бәле-ай!
Ойсыз шіркін көрмейді еш нәрсені,
Тізгінін тарқан бармағы тұрды қалай.

Тура көзі тұрмайды, тайқысып тұр,
Нұсқасынан төгіліп бетінен нұр.
Ат үстінде тұрғанда көзім шалды,
Тізгінін тартса, бармағы майысып тұр.

«Білерміз» деп Тыныбек барды жайға,
Бірі нанбай «қыз» деген Сарыбайға.
Айтқаны Сарыбайдың анық екен,
Білінді барғаннан-ақ қыз нысайға.

– Тыныбек, бар жайымды сөйлейін мен,
Арттан қуып келмегім емес ед жөн.
Дегенге «Маян ауылы» іздеп келдім,
Мен дағы өз орнымда емес ем кем.

Сөйлесін деп ортасында барлық халды,
Тыныбек таза тыңдап, құлақ салды:
– Қабыл көрсең, халымның айттым бәрін,
Әркімнің өзі сүйер теңі бар-ды.

Өз атым – Қанышайым, ағам – Орда,
Әкем – Алтай, үйсінмін жатқан солда.
Баласы Алтай байдың Қопа батыр,
Біз бостық егер тауып, Қопа онда.

Бір құлға қызыл құлақ бермек болды,
Бармаққа көңілім жоқ ондай қорға.
Сан саңлақ ауылыңа саялаған,
Қыранмын, құтқара көр, түскен торға!

Өзіңдей әруақты ауыл іздеп тапсам,
Тигендей жұмақ жемісі бүгін қолға.
Теңдесім, ей, Тыныбек, замандасым,
Артыңнан іздеп келдім ұзақ жолға.

Айтады төрт шектінің қонғандығын,
Қонақтың жайлы, жақсы болғандығын.
Тең көрсең өз басым мен ауылымды,
Болар ем жолдарыңда құрбандығың!
Бір итке малға бола бермек болған,
Өгейлік ағам ісі, жалғандығы.

Өзіммен бірге туған бауырым бар,
Өзіңмен малға теңдес ауылым бар.
Көре кет ауылымды, алыс емес,
Болмаңдар «кім екен» деп шалға құмар.

Тыныбектің ынтызары кетті бұған:
– Қанышайым, сенбеймін бе, шіркін, саған!
Бұл жолы баруыма уақытым жоқ,
Бір мөлшер айтар едім, нансаң маған.

Өз басың – әйел заттың қара тілі!
Түрің бар гүл шешектің қызыл гүлі.
Сөзіңе сенің айтқан тұрмын әбден,

Осы айда іздеп табам келер жылы!

Мамырдың туып тұрған міне он бесі,
Бола ма жақсылықтың ерте-кеші.
«Қыз алман шабындыдан» дегенім бар,
Келер жыл деген ісім – соның ісі.

Келіп тұр, тілегенім, дәл кезімде,
Не қылсаң, келер жылға дайын боп тұр,
Сертіңнен тайып кетсең, кінә өзінде.

Бұл сөзге Қанышайым ойланды көп:
«Сөз арты қалай болар, ұзады, – деп.
Асыққан әйел затқа үлкен ұят,
Қайырсам енді ұят болды-ау», – деп.

– Жарайды, о да болса қанағатым,
Сертіңе уәде айтшы, ей, қанатым!
Жазбаса бір Тәңірге, шара бар ма?!
Кетеді көп сөйлесе сөзден татым.

– Алыссам, жан шыдамас зардабыма,
Соғыста оқ ілінген бармағыма.
Қарт бабам – қасиеті бар батыр Бөген,
Еш дұшпан жүре алмаған жан-жағыма.
Қаптайды майдандаса қанды тамырым,
Міне серт, жолығайын әруағына!

Келер жыл осы мамыр он бесінде,
Өліп кетсем амал жоқ, кетті есімде.
Өлмесем, бір табайын – уәде сол,
Тыныбек жаны болса денесінде.

Осылай шарт – уәдені қойды екеуі,
Басқаның ұнамайды бәлен деуі.
Тыныбек мөлшер күнді айтқан сөзі,
Амалсыз тоқтап қалды қыз көкейі
Аттанып шығып кетті үйден бір өзі.

Сарыбайға барлық сөзді баян етті,
О дағы бұл айтқанды жарар депті.
Бексұлтан: – Бәлі, оттауын-ай, ей,
Тыныбек,
Дегеннен қорықтың ба: «Ала кет-ті».

Сарыбай бата берді қолын жайып:
– Жүрмендер, жас жігіттер, серттен тайып.
Ылажсыз күшпен алса, амалың жоқ,
Жеткізсін мұратыңа Ерен ғайып!

Келермін тірі болсам өзім бастап,
Кетпесең Қанышайым өзің тастап.
Осы айдың бүгінгі күн он бесінде
Тұрындар уәдені мықтап ұстап.

Батырлар қосын артты ерге ептеп,
Сұлтан жүр Қанышайымға: – Ере кет, –
деп.

Келер жыл келеміз бе, келмейміз бе,
Онан да бірге жүр, – деп сөзін діттеп.

Қыз:

– Іліндім, ей, қырандар, қармағыңа,
Егесте шыдамас жан зардабыңа.
Қайтуға айтқан сөзден дұрыс болса,
Кетейін жөн боп тұрса әруағыңа.

Бұл сөзді қайта айтқызшы бауырыңа,
Екі айтқан сөз қиыны, ауыры да.
Армансыз дүниеден өтер едім,
Маянның келін болсам ауылына!

Сарыбай, Тыныбекке Сұлтан келді:
– Құдайым тілегіңді қолға берді!
Өзі келген қызды бекер кейіндетіп,
Тыныбек, неге болдың мұнша делбі?!

«Жүр» десең, қазір еріп кетем, – дейді,
Шіркінді артта қалған не етем, – дейді.
Айттыршы туғаныңа, жарайды деп,
Армансыз дүниеден өтем, – дейді.

Сарыбай: – Бәлі! – деді, – батыр Сұлтан,
Ерлерге лайық па осындай сан?
Өлгенім екі айтқаннан жақсы емес пе?
Бұрылма мұндай сөзге, Тыныбекжан!

Қыз айтты: – Нәсіліңе болса дұрыс,
Тілеуім мен сіздерде емес бұрыс.

Екі айтып, сөзден тайсаң, ей, батырлар,
Артымда қарамаймын қалса да ырыс.

Тоқтады сөз аяғын соған байлап,
Қош десіп, болды қайтпақ қыз да сайрап.
Елге аман қайтар бетке қосын артты:
– Тілекке жәрдем қыл, – деп Маянбайлап.

Тыныбек қайта келіп амандасты,
Айыру қиын болды екі жасты.
Жалғанның ең қиыны бұл-ақ екен,
Екі жас қосқаннан соң ықыласты.

– Сөзіңді тоқтатыппын бекер айтып,
Барасың, Қанышайым қыз, үйге қайтып.
Басында бір сөзбенен байлап едім,
Шіркін-ау, тастап кетем қиып қайтіп?!

Қыз:

Менің де жүрегімді тұрсың тесіп,
Таныстық, Тыныбекжан, бір сөйлесіп.
Жолына бабаң салған дұрыс болса,
Байлай кет қанжығаңа басым кесіп.

Барады сенде кетіп менің қаным,
Күніңді кейін байлап не қылғаның?
Демесең жан кеудеде, ей, Тыныбек,
Білмей тұр осы сорлың жығылғанын.

Жайшылық екі тілек сыйысады,
«Қош!» десіп бірін-бірі қиысады.
«Ұзақшыл Тәңір ісі» деген сөз бар,
Көз жасын көптен соң-ақ тыйысады.

Қайтады Қанышайым жылай-жылай,
Он екі жылдай болды осы он екі ай.
– Көрмесең бейітімді, нанба сөзге,
Қайтейін, бір келмесең, Тыныбек-ай.
Тілегін екі жастың берер болса,
Тысқары топырақтан қылсын Құдай!

Екеуі қол алысып, қошын айтып,
– Барам, – деп қыз жылады, – үйге қайтып.
Басында бір ойменен деп қалған соң,

Барады Тыныбек те қайғы тартып.

Бір айтпас, айтса, қайтпас – ердің ісі,
Анық тұр осындайдан ер белгісі.
Қанышайым өлмеген соң әрең жетті,
Болғандай сөйлескені көрген түсі.

Еліне амандықпен ерлер барған,
Ішінде Тыныбектің толық арман.
Үйдегі қасиетті қарт бабаға:
Осы, – деп, – қыздың жайы, хабар салған.

Айтады Сырдан өтіп жүргендерін,
Сөйледі бастан-аяқ көргендерін.
Жерінен алты қонақ ат өксітіп,
Сөйледі сондай қыздың келгендерін.

Бөгенбай ұғып отыр сөздің бәрін,
Не түрлі жақсы-жаман болғандарын.
– Қалыпсың жас баланың обалына,
Жөн емес жасты қанға салғандарың.
Ажалдан Тәңірі аман сақтап шықса,
Бара гөр, бойда болса биттей халің.

– Өтті ғой сүйегіме қыздың зары,
Жөн емес, жас Маянның сұңқарлары.
Алсаң да алтын тауып, аз аялдап,
Не етер ед орындалса істің бәрі?
«Әкемнің аулына келін болсам», –
Дегені сүйегімнен кетті әрі.
Өзім өлсем, артымда қалғандарға
Тиісті орындауға қыз арманы.

Осы жыл қыстың беті келді зарлап,
Ілінді сүзек науқас елге қармақ.
Бексұлтан, Тыныбек пен Думанбектер,
Сәдірбек науқас болды анық арнап.
Екі елдің ортасында егер болып,
Сарыбай сонда жүрді сөзді шарлап.

Сарыбай сөз бітіре сонда кетті,
Наурыздың аттанатын айы жетті.
Науқас боп жатқан ерлер оңалмады,
Жігітке қыз қарғысы тәуір болмас,
Бөгенбай Тыныбекке: – Аттан, – депті.

Айдарқан, Тыныбек пен Ақай бала,
Жетеу болып бұл сапарға аттаныпты.

Жүрмейді қос-қос атсыз әуел бастан,
Жетекке Ақкекілді ала кетті.
Адаспай Қарамысқа барып еді,
Сол жерде сасық тұман қаптап кетті.
Жүргенін қайсы жолмен айыра алмай,
Қорғаннан шығып кетіп, әрмен өтті.
Ортада күн мөлшерін қарастырса,
Арада үш ай өтіп, маусым кепті.

Бір жаңбыр таусылмай тұр тұман басып,
Жол таппай жолаушылар кетті адасып.
Болса да қараңғы түн табар еді,
Сарыбай болмағаны қара басып!

Сөйлейік Қанышайым халі-жайын,
Жаулығы туысқанның тұрған дайын.
“Ел шауып, не қылсам да, әперем” деп,
Қопа да үкімдеді барған сайын.

Қорғанның бауырында жалғыз есік,
Құятын Сырға барып жалғыз кесік.
Сыртынан жау кеп мұны ала алмайды,
Кірмесе қорған жақтың тауын тесіп.

Жолдасы аз ұрысуға табан тіреп,
Орда да жұбатып тұр пәлен десіп.
Туғанша мамыр айы тың келіп ед,
Жолықты қыз ауруға үміт кесіп.

Мамырдың ортасында келе алмады,
Тілегі Қанышайымның бола алмады.
Келгенше сол уақытқа сыр берген жоқ,
Бір адам қыздың жайын біле алмады.

Науқас қыз жеңгесіне айтты сырын,
Айтпай-ақ шыдап еді бұдан бұрын:
– Бір жігіт күн байлаған серті бар ед,
Күні өтті, менің дағы кетті түрім.

Тірі боп жүре алмаймын қадам басып,
Аһ десем, жалын шығар аузымды ашып.
Мамырдың он бесінде келмек еді,

Уәде қылып едік біз сөз байласып.

Жеңеше-ау, Ордашыма айтпа мұны,
Бұл күнде бір-ақ тай ғой қыздың құны.
«Арманда Еркежаным өлді» дерсің,
Құрысын төмен етек қыздың күні.

Жігіттің аты – Тыныбек, елі – Маян,
Бұл сөзім серт айтысқан Тәңірге аян.
Көрмесем Тыныбекті тірлік жоқ,
Қайтейін, іште дертті кімге жаям?

Соны айтты нашар халге ілінген-ді,
Дерт басып, сырқат күштеп білінген-ді.
Әйтеуір жаны жатыр кірпік қағып,
Бір сөз жоқ, нарау тартты тілі де енді.

Маусымның бес жаңасы болып қалды,
Ұзаған науқасты жұрт жүрмес бағып.
Ажалға таяулаған мезгіл жетті,
Амалсыз жаны жатыр, айтпас шағып.

Сонда да үйсін күнде хабар салған,
Нашар хал науқасынан хабар алған.
Қасында екі жүздей садақшы бар,
Келтірмес Орда жауды тас қорғаннан.
«Сауықса, бір күн барып аламыз», – деп,
Үйсіндер сырттан байқап, хабарланған.
Жылқысын бұдан көріп келген шақта
Ашумен Қанышайым бір сөз салған.

Ол сөз де көкейінде ер Қопаның:
– Алдырам, қайтсем де, – деп, – қалса
жаның!
Жылқымды жау айдаған көрдім, – деп ед,
Сонымен ақылы бір, білем мәнін.

Екі кек көңілімде бірдей бар-ды,
Көрсетермін тоқалға кең мен тарды.
Орда бастап алдырды бар жылқыны,
Болмаса білмеген жұрт қайдан барды?

Қас болар азарында қарындасы,
Орданың қолға түспес ықыласы.
Бір күнде шауып алып кетер еді,

Бұларды сақтап тұрған қорған тасы.

Ол кезде жеті батыр бір алыста,
Көрмеген бір қиын жер жазы, қыста.
Күн жауын, ат жүрмейтін батпақ болып,
Жөн табар мезгілі жоқ осы тұста.

Бір күні күн ашылып, бұлт тарады,
Жайына тауда жүріп жол қарады.
Өздері қорған тастың сыртында екен,
Ел барын ылди жақта аңғарады.

Түсіп тұр бұлар жолдың әуресіне,
Көз түсті жаңа күннің сәулесіне.
Ұмытып өлер халін сонда Тыныбек,
Түседі Қанышайым қыз есіне.
Айтқан күн уәде сөз өтіп кетті,
Қайғымен бас қояды тізесіне.

Өзермен жүре-жүре тауға жетті,
Бір биік үлкен тауға шығып кетті.
Басынан осы таудың қарап тұрса,
Қалың ел бауырында көрініпті.

Түсетін жол таба алмай таудан құлап,
Отырды елді көріп бекер жылап.
Бір дауыс «шу-шу» деген естіледі,
Кеш мезгілі тың тыңдап, салса құлақ.

Бір елудей түйе бар жақын жатқан,
Түйені қуып тауда, бақылдатқан.
Елге барар дәрмен жоқ бүгін мұнда,
Қос тігіп, ыстық қылып бақыр асқан.

Астыңғы қия тастан біреу келді,
Астында көк бие бар біреу көрді.
Дедектеп келіп қалған шалды көріп,
Алдынан қарсы шығып сәлем берді.

Сұрамақ елдің жайын хабарласып,
Шал сорлы мұны көріп қалды сасып.
Келе алмай аузы сөзге, кемсең қағып,
Шал өліп қала жаздап, қара басып.

– Шалеке, біз – жолаушы жолда адасқан,

Жарамас үлкен кісі бекер сасқан.
Түйе ме іздегенің – міне жатыр, –
Деген соң, шал бейшара аузын ашқан.

Бір қақты сонда иегін: – Ие, ие,
Шырағым, іздегенім менің түйе.
Ортасы еліміздің жау боп тұр ед,
Сондықтан қорқып едім жаным күйе.

Шалменен сонда тұрып сөйлесті сөз,
Бір тілді Құдай айдап келтірді кез.
Бастан-аяқ сұрады елдің жайын,
Ел не керек, керегі – жалғыз-ақ қыз.

– Бар ма екен Қанышайым аман-тірі?
Не керек, бұл ел бізге көптің бірі.
Алыстан іздеп келген біз жолаушы,
Шешілсе ризамыз көңіл кірі.

– Уа, шіркін, Қанышайым қарағым сол,
Дегенге шама да жоқ “Сен аман бол”
Әйтеуір тірі жатыр өлмеген соң,
Ол өлсе, иен қалар дәулеті мол.

Мен – кәрі, Қанышайым – менің балам,
Оны да сау қоймады Алла Тағалам.
Науқасқа алданам деп, түйе іздемей,
Мезгілсіз жүрмін, балам, көңілім алаң.

Тыныбек түйені айдап бірге жүрді,
Болғанын нашар халді енді білді.
Шу-шулеп түйені айдап жаяу түсіп,
Әзермен түн ішінде елге кірді.

Ортасы ауылының жүр шартылдап,
Қазанда ет асылған, от жарқылдап.
Аттылар түн ішінде қайшы алысқан,
Кейбіреу сөйлесед те, алар жылап.

Үйіне шал әкеліп түсірді ерді,
Бөгетсіз Тыныбек жас үйге кірді.
Қасында екі қатын, бір қыз отыр,
Бір табыт Қанышайымды көзі көрді.

Шал байғұс қаудырақтап от басында,

Сөйлесіп бір қатынмен жүр қасында.
«Аты, аты...» деген сөзін есітеді,
«Анық ер көрінеді өз басы да».

Тыныбекті айтып жатыр соған мақтап,
Тыныбек үйге кірген босаға аттап.
Шал сөзді бастан-аяқ айтып болды
Әлгі бір жас қатынға қалбалақтап.

Бір қатын үйге кірді маң-маң басып,
Аз тұрып артқа қарап, есік ашып.
– Ие, мырза, көрісетін жөн бар ғой, – деп,
Кеп тұрды көрісуге жақындасып.

– Тыныбек, аманбысың, айналайын!
Білдің бе Еркежанның халі-жайын?
Ертерек келе алмадың, ей, Тыныбек,
Еркемнің халі осылай болды уайым.

Көрісіп бұл екеуі амандасты,
Көзінен қатын нәркес төкті жасты.
«Тілегі есіл жастың болмады-ау», – деп,
Бейшара төрге таман қадам басты.
Табыттай қос төсекте жатқан қыздың,
Келді де әлгі қатын бетін ашты:

– Еркежан, жан бойында, міне жатыр,
Құрмадым сән-салтанат сізге шатыр!
Сөйлесер жайың бар ма, ей, Еркежан,
Сүйгенің Тыныбекжан келіп отыр!

«Аһ!» деп кеуде кере аузын ашты,
«Уһ!» деп лебінің отын шашты.
Көтертіп қолтығынан қыз бейшара,
Көтерді, Тыныбекті естіп, басты.

Айығып ауруынан, тілге келді,
Тілегін көксеп жатқан Тәңірі берді.
Қасында екі жүздей садақкер бар,
Үйіне ас ісуге Орда келді.

Қатыны Ордаға айтты: – Келді бір ер,
Алыстан келген адам көп жүріп жер.
Еркежан ермен сөзді байлағанын
Алдында ауруының хабар берер.

Сол кісі іздеп тапты осы күнде,
Көрсеніз, қазір отыр келіп түнде.
Тұқымы Маянбайдың қанжығалы,
Алыстан сонша іздеп мұнда келді.

Еркежан бұрын оны көрген екен,
Уәдені өзі байлап берген екен.
Айтып ед ауырарда маған өзі,
Сен ақыл сөзге енді берсең екен!

«Көруге жаным құмар ондай ерді», –
Деп еріп қатынымен бірге келді.
Орданың салтанатын көріп Тыныбек,
Иіліп, түрегеліп сәлем берді.

Көрісіп, сұрасады хал-жайларын,
Танысты батырлардың ыңғайларын.
Қасына кісі қосып шалға ертіп,
Алдырды жолдастардың қалғандарын.

Қонақты күтіп жатты төрт-бес күндей,
Қопадан кісі кеп тұр тыным бермей.
«Жеріме менің айтқан қызды бер» деп,
Үкімін көрсетіп тұр жағы сенбей.

Айтыпты осы сөздің барлық жайын,
Сөйлесті ақылдасып сөз ыңғайын.
– Айдарқан, ендігіңді сен біл, – деді,
«Осы итке қорлық қылған не қылайын?!»

Деп айтсаң, бере алмаймын саған қызды,
Қырсаң да, күттім деші бәрімізді.
Жалғыз-ақ қара көрсет өзің бастап,
Сонан соң сол ауылға жібер бізді!

Елшіден хабар берді осы сөзбен,
Бұл сөзге ашуланды ақылы кем.
Ел жиып, шауып алмақ болды сонда,
Өз ауылын өзі шауып, қылмақшы жем!

Аттарын күйлендірді бұлар баптап,
Көп үйсін қолын жиып келді қаптап.
Қасына сегіз жүздей кісі ертіп,
Бұлар да қарсы шықты, бойын шақтап.

Ақ туын Маянбайдың тікті барып,
«Қолда, – деп, – Маян батыр!», әруақтап.

Шығыпты жекпе-жекке екі жақтан,
Бұл жерде жеңіп алса – болды мақтан.
Айдарқан Ақкекілмен шықпақ болды,
Үйсін ер, күшті болсаң, енді сақтан!

Жас Ақай аттан түсіп, тілек тілеп,
Бармаққа жекпе-жекке байланды бел.
Берген соң Ақай ерге Орда батыр,
Жас сұңқар шыға келді жаңа түлек.
Баласы Маянбайдың соғыс көрсе,
Кетеді шыдай алмай, қайнап жүрек.

Қопаның өз баласы шықты бұған,
О дағы жігіт екен ер құсаған.
Аударып Ақай атын алғаннан соң,
Амалсыз беті қайтып, тайды табан.
Осындай біздің елде жігіт бар ма ед,
Бұл істің көрінбеді түрі жаман.
Сол күні жекпе-жекте жетпіс бір ат,
Алғаны Ақай жастың болды аян.

Еш адам жекпе-жекке шыға алмады,
Ұрысып жас баланы жыға алмады.
Алатын неше қайла қылса дағы,
Дұшпанын жерге жастап тыға алмады.

«Жабыл!» деп Ақай сонда салды айғай,
Қолдады осы жолы ер Маянбай.
Әруағы атекемнің шын қолдаса,
Үйсін ел сау қалмағың екі талай?!

Ат қойды қылыш алып мыңдай кісі,
Ойлады қан төгер деп найза ұшы.
Маянның бар баласы атқа мінді,
Бұл іске қайнап кетті қайрат-күші.

Сол күні ұрыс болды кешке дейін,
Маянбай соғыс десе тұрар бейім.
Қырғынға үйсін елі қалды байып.
Қайтысы кеш болған соң үйге кейін.

Үйсіннен қалған кісі қамалып тұр,

Басына қылыш, найза сабалып тұр.
Бұрынғы адасқандықтан қалды Қопа,
Қайғыға қайғы келіп жамалып тұр.

Енді үйсін беттер емес ұрысуға,
Дайын жоқ табан тіреп тұрысуға.
Үйіне Орда батыр қайтып түсті,
Келісіп, қызығысып айғай-дуға.

Жатыпты он шақты күн дамылдасып,
Жиылды үйсін елі жапырласып.
«Бұл елге шеттен біреу келген екен,
Өнері бұл Орданың кетті-ау асып?!»
Естілмей елдің сөзі неғып тұрсын,
Бір жұмыс тапқан болды ақылдасып.
Шөлінен Ақ кезеңнің тоспақ болды,
Сол жерге сусын жиды елден тасып.
«Қырылып, әзер болса, біз қалармыз,
Қалалық, – десті, – шөлде бір айқасып».

Сайланып сегіз жүздей кісі аттанды,
Бұл сөзден хабарсыз боп Орда қалды.
«Қарағым, амандықта жөн тапсаң», – деп,
Айдарқан Тыныбекке ақыл салды.

Той қылып бермек болды қарындасын,
Қапыда, хабары жоқ, не қыласың?!
Үй тігіп, қанша малды айдап бермек,
Артықша арттырмақшы қазынасын.
Кейінгі Бөгенбайдан сөз басталық,
Той тойлап, жырын жырлап бұлар қалсын.

Бір күні қарт Бөгенбай көреді түс,
Мәнісін көрген түстің біледі күш.
«Бір кесел жолаушыға бар екен» деп,
Шақырды Маян ұлын бәрін тегіс.

Айтады Сарыбайға: – Тыңда сөзім,
Түс көрдім бір жамандық менің өзім.
Жазым боп, жау қолында қап жүрмесін,
Тез аттан, басшы болып, жаным өзің!

Шөлін тап Ақкезеңнің тезден барып,
Түсімді жорып тұрмын ойға салып.
Нұсқасы көрген түстің қиынырақ,

Көргенде өзегімді кетті жарып.

Аттанды абыр-сабыр, жолдас жиып,
Тоқталып жата алмады көңіл тиып.
Жолдас боп он бес кісі келе жатыр,
Сол уақытта күн ыстық боп кетті күйіп.

Жол бастап бұлар дағы бара тұрсын,
Жөнелткен Орда дағы қарындасын.
Бір сойқан Ақкезеңде болмақ болды,
Қопаның салуынша бар ынтасын.

Ақкезең сегіз күндік айналасы,
Суы жоқ, қураған шөл сай-саласы.
Осынша қан төгісіп егер болған –
Бір қыздың алың-берің тайталасы.

Жөнелді дүйсенбі күн жүгін артып,
Шығарып сап, Орда мырза кетті қайтып.
Әлінше суды алты меске байлап,
Түйеге сыйғанынша алды артып.

Жетекке отыз түйе жүгін артқан,
Жабылып жақсы кілем, арқан тартқан.
Жолымен Ақкезеңнің тура аспаққа,
Мөлшерлеп айтып берген жолмен қайтқан.

«Жау жоқ» деп келе жатыр жадағайлап,
Дәл шөлге кіріп келді күліп-ойнап.
Батырлар жау дегенмен істері жоқ,
Сауыттарын қанжығаға алған байлап.

Қырынан Ақкезеңнің асқан шақта,
Мезгілі шалқар түс ед сол уақытта.
Самсаған сары қолға жолығыпты,
Мінгені барлығының өңкей лақпа.

Көп кісі келе жатыр дабырлаған,
Ат қойып мың сан адам жабырлаған.
Қапылыста сауыттарын кигізбеді,
Тоқтатар жер ме екен бұл ерлер бағын.

Соғысты бет-бетімен «Маянбайлап»,
Қор болды Қанышайым соры қайнап.
Шеңгелге аттан түсіп жасырынды,

Түйені иіре сап, атын байлап.

Төрт күндей су ішпеген аттың бәрі,
Маянның енді састы батырлары.
Танысып Айдарқан мен Тыныбекті,
Жабылды, ұрыс қылды жас пен кәрі.

Найзалап, қылыш шауып, садақ тартып,
Кеткендей үйсіндердің қайраты артып.
Ақкекіл тұмсығынан шаншылады,
Болдырып, су ішпеген, қаны қатып.

Тыныбек тұрды сонда аттан түспей,
Түсірді атынан да үйсін күштей.
Күдерді шыбын жаннан үзген мезгіл,
Бұрынғы жүрген күні көрген түстей.

Соғысты тауға таман жаяу басып,
Үйсіндер келе жатыр жапырласып.
Соғысып бет-бетімен кеткен ерлер,
Білмейді не болғанын асып-сасып.
Өзермен тауға шықты ер Тыныбек,
Әйтеуір, жан сақтауға барды қашып.

Құтылар көрінбейді қашқанменен,
Шаң-тозаң араласты аспанменен.
Садақтың оғын қолмен қағып алып,
Өзіне тигізбейді атқанменен.

Сол кезде жиырма жері жараланды,
Күн ыстық, ет жүрегі оттай жанды.
Қасқыр тартқан қойдай боп отыр батыр,
Білмейді не боларын енді халі.

Түс ауып, күн төбеден кеткен шағы,
Бұл кезде төмендеген ердің бағы.
Маянның іздеп шыққан батырлары,
Тілегін шын берген ғой, келген шағы!

Жолықты ең әуелі артқан жүкке,
Қарамай, жетті келіп артқан түкке.
Таныды торала аты ер тоқыммен,
Ем бар ма Сарыбай сынды шын зерекке.

Жатыр ед Қанышайым өлмей жаны,

Қалмап ед қорыққаннан бетте қаны.
Бетіне ақ мамықтай шеңгел тиіп,
Сорлының кетіп жатқан сондай сәні.

Таныды Сарыбайды бұғып жатып,
Орнынан сонда тұрды қыз да атып.
Хал-жайын Сарыбайға айтқаннан соң,
Жөнелді Маянұлы шеру тартып.

Үстіне ақ жотаның шыға келсе,
Ақкекіл сенделіп тұр қаны қашып.
Жарадан жануардың сау жері жоқ,
Ит үйсін әлсіреткен атын атып.

Жөнелді тауда жүрген адам жаққа,
Жалынып «қолдай көр» деп әруаққа.
Артынан көк бөрідей келіп тиді,
Тыныбек өлер халге жеткен шақта.

Әкетті қалың жауды тура қуып,
Тыныбек талып қапты, қаны суып.
Қорлыққа Ақкезеңде ұшырапты,
Көрмеген бір қиынды өзі туып.

Қорлыққа қиын шөлде ұшырады,
Ат жүрмей, Айдарқан да қысылады.
Нарқызыл әзер жетіп келе жатыр,
Осы жерде асқан үйсін тосылады.

Қып-қызыл тұла бойы аққан қаннан,
Күдерін үзген кезде шыбын жаннан.
Батырлар бірін-бірі қайдан тапсын,
Біреуді біреу көрмей ұшқан шаңнан.

Жығылды Нарқызыл ат омақатып,
Сол жерде Айдарқан да қалды жатып.
Тиген соң арыстандар тыңнан келіп,
Қырғынға үйсіндер де қалды батып.

Қалғаны жан сауғалап қашып жатыр,
Белгілі Қу кезеңнен асып жатыр.
«Үйсінді көп қуғанмен түк болмас» деп,
Жаралы жатқандарға қайтты батыр.

Жығылған Айдарқанды көзі көрген,

Қасына тура басып жетіп келген.
Сабалап өзін-өзі жатыр екен,
Айғайға қаны қызып тура келген.

Нарқызыл өлген екен қаны кетіп,
Есіл ат қаза тапты ажал жетіп.
Ақылы Айдарқанның түзу екен,
Сөйлесті сөзге келіп, жөні қайтып.

Шабысып тауға келді көзі көрген,
Күш-қайрат кеткен екен Тыныбек ерден.
Әйтеуір, кеудесінде жаны барын,
Сарыбай көзі жетіп, өзі көрген.

Өңгеріп түйе қалған жерге келді,
Меңзетіп тастатыпты есіл ерді.
Нұсқасын Тыныбектің көргеннен соң,
Зарланып Қанышайым жылай берді.

Шығыпты бір саладан Ақай бастап,
Бесеуі бір кетіпті қолын ұстап.
Олардың денесінде жарасы жоқ,
Келіпті үйсіндерді жерге жастап.

Суы жоқ Ақкезеңді көзі көрді,
Түйеге жаралыны артып жүрді.
Күн-түні тыным алмай жүріп келіп,
Бір соқыр бастауы бар тапты жерді.

Сол жерде біраз жатып дамылдасты,
Айдарқан өздігінен алар басты.
Әл-жайы Тыныбектің нашар болып,
Сол жерде төрт күн күтті бұл науқасты.

Еліне өлмей келді, аман жаны,
Тоқталып тыйлмады аққан қаны.
Келген соң Бөгенбайға айтты бәрін,
Жонында Ақкезеңнің не болғанды!

Ақкекіл, Нарқызылдың өлген жері,
Жаралы болып келді атақты ері.
Бөгенбай мұны естіп қайғырады,
«Ақкекіл, Нарқызылым, қайран!» деді.

– Батырлар, қуаныңдар, амандыққа,

Жолықтық енді қиын жамандыққа.
Қанатты құстай едік ат барында,
Іліндік енді шындап шабандыққа.

Екі атым екеуі де емес арзан,
Мен шығар күн жоқ екен қайғы-зардан.
Жарайды жау болмаса, ештеме етпес,
Жау болса, бұрынғыдай жоқ қой шалжаң!

«Жау жоқ» деп жадағайлап жатпаңдар жай,
Көрінді маған қиын осы екі тай.
Ер сақтар ат болмаса, ерлік қайда?! –
Деп жылап, көп қайғырды, қарт Бөгенбай.

Ертеде қалмақ ханы өлген Шынар,
Тұқымы сол қалмақтың жауға құмар.
Жалғыз ұлы тоғыз жасар қалған екен,
Өзі батыр, бұл күнде хандығы бар.

Қаранай – оның аты, өзі батыр,
– Қазақтан кек алам, – деп келе жатыр.
Өлтіріп Бөгенбайды, кегімді алсам,
Көңілімде арман қалмас! – дейді кәпір.

Бөгенбай жетім қылған күшпен айдап,
Өлтірді хан әкемді қолмен байлап.
Кетпейді құлағымнан салған даусы
Ұрандап ойрандаған «Маянбайлап».

Қасына он тоғыз мың қалмақ алған,
Қазаққа беттеп тура келіп қалған.
Кезеңнен Барқытбелдің бермен асып,
Қырғындап жүрген жерге ойран салған.

Бөгенбай түс көріпті бұған тағы,
Ат жоқ боп, кеміп тұрған бұл бір шағы.
Түсінің көріп тұрған түрі жаман,
Осыған Бөгенбайдың сынды сағы.

– Ұйқыда бір дария көрдім бағып,
Шалқытқан бір жағынан отын жағып.
Су үстінде қара төбет арсылдайды, –
Деп түсін әркімге айтты, мұңын шағып.

– От жағып, суға залал қыла алмай тұр,

Су толқып, от жалынын жыға алмай тұр.
Үстінде қара төбет қара судың,
Ұлынып, арс-арс етіп, шыға алмай тұр.

Түс көріп, түн ішінде оянғанда,
Ағыпты қысылғаннан маңдайдан тер:
«Көретін қартайғанда түсім бе еді,
Түс болды бұ не деген, Тәңірі шебер?!..»

Шақырып Сарыбайды алды батыр,
Сарыбай кіріп келсе, жылап жатыр:
– Сарыбай, менің күнім қараң болды,
Бар екен мені аңдыған бір жау кәпір.

Қартайған шағым, жас жетіп,
Заманым кеткен күн өтіп.
Еліңді жи жар салып,
Қаруыңды түзетіп.

Бүгін жатып көрдім түс,
Көргенім қатты қиын іс.
Еліңнен саңлақ жиғызып,
Беліңді байлап, түйініс!

Бір жағымда жанған от,
Шалқып суға жете алмас.
Шалқыған оттың жалыны
Толқыған судан өте алмас.
Үстінде бар бір қара ит,
Аузын көрдім жеке алмас.

Жан-жағымнан жабылып,
Екі дұшпан қысып тұр.
Осы түсті көрген соң,
Көңіліме қайғы түсіп тұр.
Қартайған жасым, әлім жоқ,
Сонан жаным шошып тұр.

От пенен су қабысып
Қосыла алмас, қара иттің
Аузы бар пышақтай.
Осыдан зәрем кетті ғой...
Қолдамаса Маянбай!

Мұны естіп, Сарыбай да жидырды елін,

Ойламас екі айтад деп Бөген ерін.
Ел жинап күн-түн қатып жүргенінде,
Қалмақтар қусырыпты қазақ елін.
Бес күннің бесін кезі болған шақта
Шапқылап біреу келді телім-телім.

Жылады Бөгенбайға келген адам,
Хабарды жаман айтты берген адам:
– Қасында жер қайысқан – деді әлгі,
Қаранай хан кеп жатыр бізге таман.

Аузында «Бөгенбай» деп тақ-тақ етер,
Мен келдім соны естіп сізге таман.
Бір қайрат батыр сізден табылмаса,
Кететін қан-жын қылып түрі жаман.

Мал түгіл, жаннан үміт үзіп тұрмыз,
Әкетіп алып жатыр малды семіз.
Нөкерін кәпір иттің айтып болмас,
Саны жоқ әскерінің ұшан-теңіз.

Жиырды қанжыға елін дамыл алмай,
Аттанды «қыл құйрық» деп адам қалмай.
Бөгенбай: «Мен де барам» деген еді,
Көп жабылып қойғызды, әзер қалды-ай!

Сарыбай он мың болды елін жинап,
Батырлар күйзелер жол жанын қинап.
Мінуге Бексұлтанға ат табылмай,
Жаяудың аз алдында кетті жылап.

Нарқызыл, Ақкекіл мен болды керек,
Өлген жан тіріле ме, неге медет?!
Бөгеннің былтырғы айтқан сөзі келді,
Тек емес, қасиеті бар ед зерек.
(Ел жиып орта жолдан жарақтанып,
Қазаққа тең болам деп келсе керек).

Ханына Әбілмәмбет кісі барды:
– Тартатын қазақ ек, – деп қайғы-зарды.
Саған да керек болар күнім болар,
Бірге алыс мына келген қалмақ қарды!

Қорқады Әбілмәмбет, бара алмады,
Азамат жаусыраған қала алмады.

Жүз кісі атақтыдан атаныпты,
Үйінде намысты ерлер тұра алмады.

– Қалсаң қал, Әбілмәмбет, үйде өзің,
Қазақтан саған айтқан менің сөзім.
Ханы едің қазақтардың атақталған,
Жөн болса, өзің-ақ ал, бұл мінезің!

Мұны айтып Сарыбай да кетті былай,
Дұшпанға таба қылма, – дейді, – Құдай.
Таусылар әруағыңның мезгілі ме,
Қиында қолдаушы едің, ер Маянбай!

Қалмаққа қазақ қарсы жақындады,
Ауызы Қаранайдың сақылдады.
– Қолыма Бөгенбайды тірі берсең,
Жау болмай, қайтамын! – деп қаңқылдады.

Бұ сөзге қазақ неғып бассын аяқ,
Сөйлейді өткен күнді бастан-аяқ:
– Әкемнің қырық тоғызда басын кескен,
Мен бала едім, – дейді, – жалаң аяқ.

Әкемнің өз тағында кесті басын,
Со күнде тоғызда еді менің жасым.
Беріңдер Бөгенбайды тірі қолға,
Қазағым, сонда өлімнен құтыласың!

Болмаса жоғалтамын түгел қырып,
Еріңді өлтіремін бір-ақ ұрып.
Қызың – қатын, ұлыңды жетім қылып,
Асырам Барқытбелден төгілдіріп!

– Біз оған тоқтамаймыз, тұрысамыз,
Шеп тартып екі жақтан құрысамыз.
Күніңді айт, Қаранай, – деді Сарыбай,
Біз дайын, ертеңгі күн ұрысамыз.

Әуелі, соғыс қалай бастайтұғын,
Біз – қазақ соғысыңнан қашпайтұғын.
Қорыққаннан кісі ұстап бере алмаймыз,
Күні жоқ қалмақ иттің аспайтұғын.

– Мен даяр, ертеңгі күн келем бетке,
Қазақ ит, өзің дағы қашып кетпе!

Әуелгі соғысымыз былай болсын,
Шығайық алдыменен жекпе-жекке.

Таңертең майдан тартты ер Қаранай,
Қандай жан жанын сақтап қалады жай?!
Денесі бар адамнан артық екен,
Басында дулығасы мұнарадай.

Бір кәпір – өзі артық жуан кеуде,
Қазақ та кеміте алмас бәлен деуге.
Астында қара тұлпар мінген бастап,
Жолы екен мынау иттің жауын жеуге.
Сарыбай: «Бірің бар» деп көпке айтады,
Жөні жоқ қолбасшының «сен шық» деуге.

Тұманбек келіп деді: – Берші жолды,
Салайын ит қалмаққа қолдан торды.
Ақкекіл, Нарқызылмен өлген жылы,
Жалғыз-ақ, болған екен аттан сорлы.

Тұманбек бата алады «барайын» деп,
«Қалмақтан өлтіріп кек алайын» деп.
Сыйынып Маянбайдың әруағына,
Жылайды: «Жаратушы панайым!» деп.

Жөнелді майдан тартып Қаранайға,
Қаранай жан екен деп қарамайды.
Астында көк аты бар бір жас жігіт
Өзіме теңдес қой деп баламайды.

Қаранай: – Кімсің, – деді, – жауым қазақ?
Бейшара, өлесің! – деп қылды мазақ.
Әкеп бер Бөгенбайды, құтыласың,
Мойныңа, өлтіремін, салып тұзақ!

– Тұманбек – менің атым, атам – Маян,
Туыспыз Бөгенбаймен еліме аян.
Ит қалмақ, не десең де, қыл ісінді,
Соғыстан, сен айтты деп, қалай таям?!

Қалмақ айтты: – Кезекті кім алады?
Жобасы бұрынғының не болады?
– Әуелі қалмақ кезек алатұғын,
Жеңілген қайткен күнде құр қалады.

Оны естіп ер Қаранай тұрды, қашпай:
Өлмессің сен де, қазақ, қарсыласпай.
Әуелі ұрысымның мәнісін көр,
Тұруға енді болмас соғыс ашпай!

Қаранай атқа қамшыны
Қабындап салып қағынды.
Жаусыраған ит қалмақ
Бурадай болып шабынды.
Алыстан келген айдынмен
Соғысуды сағынды.

Анадай кетіп барады,
Ат мойнын бұрып алады.
Тұлпардың бүйірін қыздырып,
Қамшыны қатты салады.
Сегіз қырлы найзаны
Ыңғайлап қолға алады.
Қазақ тұр шулап әруақтап,
Қаранай шауып барады.

Қалмақ ханы Қаранай,
Қағынып шапты қарамай.
Тұлпар атпен секіртіп,
Төндіріп найза барады-ай.
Қалмақ шоқы көрінді,
Тұманбек тұр баладай.
«Жан шығатын жер сол деп,
О да тілеп, жол бер» деп,
Қарысқан қатты қолымен
Сегіз қырлы найзаны
Шұрқылтайдан салады-ай!

Найзадан ұстай алады,
Сіресіп қатып қалады.
Жамандатқыр көк шыбық,
Шыдамай қатты салмаққа,
Майысып жығылып барады.

Қалмақтың күші білінді,
Қармаққа Тұман ілінді.
Қарысқан ерге шыдамай,
Көк ат арттан сүрінді.

Айрылды қолы найзадан,

Жоғалды Тұман айладан.
Дәл жиырма екі жасында
Қалмақ ит жасты жайлаған.

Жалғыз шапты иекке,
Қазақ шапты сүйекке.
Қалмақ та қаптай соғысып,
Көп тартысты бұл кекке.

Қазақ алып жөнелді,
Өлгеннің бермей денесін.
Қазақтан сес кетті ғой,
Әруақ қолдап демесін!
Қалмақтың көңілі алыста,
Құрытпақ елдің келесін.
Қаптаған соғыс болған соң,
Қай өлгенді елесін?!
Сәдірбекке оқ тиді,
Суырды дұшпан шегесін.

Қазақтан төрт жүз кісі өлді,
Белгілі ерге күш келді.
Қалмақтың санын кім білсін,
Одан да талай жөнелді.

Кеш болған соң қайтысты,
Артқанын білмес қай күшті.
«Бауырым!» деп шуласты,
Өлген кісі келмес-ті!

Екі күн көмді өлігін,
Қалмақ ап тұр ерлігін.
Қаранайға жазым жоқ,
Өзінің баспай желігін.

Сарыбай мен Бексұлтан
Бірге туған бауырлас
Жоқтайды екі серігін.
Үшінші күн түзеліп,
Мінді қалмақ керігін.
Жекпе-жекке баруға,
Бексұлтанға таппады,
Мінетін аттың керігін.

— Ей, Сарыбай, өлейін,

Өлмесем, қайтып келейін.
Жаяулықтың жолы жоқ,
Бір ат тауып берсеңіз,
Қазасын қалмақ берейін!
Найзасына сүйеніп,
Туысқанға күйініп,
Зар еңіреді Бексұлтан,
«Бауырым!» деп иіліп.

Сарыбай айтты: – Қарағым,
Артымда қайрат-жарағым.
Мінетін ат болмай тұр,
Қолда бар ма баяғым?
Біреу айтпас шығам деп
Соғыстың көріп аяғын.
Өзің таңда бір атты,
Әперейін, қарағым!
Бексұлтан айтты: – Әперсең
Ақанайдың ала атын,
Мен мінуге жарадым.

Ақанайды шақырды,
– Ат бер, – деп салды ақылды.
Біз өлсек, аман қалмайсың,
Алайық мына кәпірді!

– Қаптаған соғыс боп кетсе,
Өзім өліп қалам, – деп,
Ақанай бермей, шатылды.
Бексұлтан сонда: – Өлім бір,
Қалмақтан босқа өлгенше,
Сен өлтір! – деп ақырды.
Көп жұрт келіп жабылды,
«Бер деп айтып ақылды.
Қалмақтан аман қалмаймыз,
Алмасақ осы батырды!»

Ақанай амалсыздан аттан түсті,
Біреуден, не десең де, көптік күшті.
Мініп ап Ақанайдың ала атына,
Бексұлтан салмақ болды қиын істі.

– Қош-сау бол, мен келмесем бұл
барғаннан,
Құтылдым атсыз болған бір арманнан.

Аянар осы жолдан нем бар менің,
Айрылдым екі қанат – қос қарғамнан.
Әруақ қолдап, тілекті берген болса,
Алармын ит қалмақты жандәрменнен!

Жөнелді соғысуға атын айдап,
Шулады арттағы жұрт «а, Құдайлап».
Атына қамшы салып бұлдыратты,
Айғайлап ұран салып «Маянбайлап».

Дауысы қатты шықты «Маяндаған»,
Соғыста батыр еді аянбаған.
«Келбеті Қаранайдай бар» деп айтты,
Сыртынан қалмақ, қазақ аяндаған.

Қаранай оны көріп, толды көзі:
«Ер ғой, – деп, – дәл лайық мұның өзі!»
Өлгенше кемимін деп кім айтады,
Артық тұр Қаранайдың айтқан сөзі.

Білдірді Бексұлтан да Қаранайға,
Мәлімдеп кім екенін өзін-өзі.
Құтырған арыстандай аласұрып,
Тұнжырап қанға толды екі көзі.

Қаранай: – Кезекті бер маған, қазақ,
Жүруің ұзақ емес сенің, аз-ақ.
Әуелден қазақ-қалмақ соғысқанда,
Кететін қазақты етіп қалмақ мазақ!

– Ала бер кезегінді, қалмақ батыр,
Бір ажал екеуімізге келе жатыр.
Қайтсек те бірімізге жеңу керек,
Жүрмеспіз, алыс емес, білсең, ақыр!

Қаранай кешегідей өнер бастап,
Сұлтанды майдан жерге кетті тастап.
Құтырған арыстандай болып келді,
Көңілінде: «Өлтірем, – деп, – жерге
жастап!»

Қолына ер Қаранай алды найза,
Батырдан төгеді, – деп, – қанды найза.
Сұлтан да – алтын жүрек ердің бірі,
Көңіліне кірер емес, қорқу қайда!

Табандап орынында таймай тұрды,
Қаранай қос қолдап кеп найзаны ұрды.
Шап беріп найзасынан ұстап алып,
Найзасын сонда Сұлтан лақтырды.

– Батырым, ер екенсің сен де, – деді,
Сен ал енді кезекті, кел де, – деді.
Әуелгі өзіндей боп тұрып қалам,
Найзаңды алар-ақпын мен де, – деді.

Бексұлтан қара алаға қамшы басты,
Көзінен қан аралас төкті жасты.
Ұзақ барып, анадай жерден шауып,
Қалмаққа енді келіп жақындасты.

Найзаны сол қолына алды ыңғайлап,
Суырды көк семсерді, бауын байлап.
Қолына бүлдіргесін іліп алып,
Келеді бір қылуға амал сайлап.

Қасына Қаранайдың келді жетіп,
Барынша тұлпар атын екпіндетіп.
Найзаны көздеп тұрған батыр қалмақ,
Найзаға қолы ұмтылды қарбаң етіп.
Найзаны Қаранайға бере тастап,
Семсермен жазым қылды салып өтіп.

Ұрған қол, өткір қылыш тиді қатты,
Сыр етіп ақ сауыттан әрмен батты.
Желкеден дәлдеп ұрған күшіменен
Ит қалмақ ат мойнынан омақасты.

Жығылды Қаранай ер омақасып,
Бексұлтан ұрып жыққан қайраты асып.
Артынан даяр тұрған Ақай бала
Сүйегін Қаранайдың қалды басып.
«Ханымыздың сүйегін бермейміз» деп,
Қалмақтар өңмеңдеді дуылдасып.

Қазақтың дайын тұрған батырлары
Атына «а, Құдайлап» қамшы басты.
Дәл түстің мезгілінде қазақ, қалмақ
Қырғынға бір батуға араласты.
Қалмаққа қазақ тиді арыстандай,

Кем болды шыққан қалмақ сақтап басты.

Боп кетті қазақ бүгін арыстандай,
Серпілді қалмақ қашып жарысқандай.
Екі жұрт араласқан қырғын болды,
Ажалға кез қылыпты талай жанды.
Есесін әкесінің іздеп келіп,
Мәнісі Қаранайдың мұндай болды.

Қалмақтар сол қашқаннан алып қашты,
Қалғаны Барқытбелден әрмен асты.
Бойында Желдіөзектің қырғын тауып,
Бейшара талай қалмақ қанын шашты.

Бер жағы Желдіөзектің қазақ жері,
Кеткендей болды анық қалмақ кері.
Ел жиылып өлгенін есепке алса,
Болыпты бір мың үш жүздей өлгендері.
Кеткелі батырларға он сегіз күн,
Бөгенбай ұйықтамапты содан бері.
«Соғыстың не болғанын көремін» деп,
Қосқа да келіп қапты Бөген ері.

Бөгенбай есіткен соң қайғырады,
Оқыста өлгендігін інілері.
Ас беріп өлгендерге, бейіт соғып,
Қазақтың бір қайғырып қайтқан жері.

Екі жыл аман тұрды ұрыс көрмей,
Ерлерде аттаныс жоқ сонан бері.
Жазында жаңбыр жаумай жер шөл болып,
Күйзелді мал жая алмай қанжыға елі.

Жел болса, жер жүзінен шаң шығады,
Мал сауса, сүт орнына қан шығады.
Бала жоқ Бөгенбайдың өз басында,
Қайғырып, баланы ойлап, жан шығады.
Келеді күйзелген жұрт Бөгенбайға,
Кеткен соң малдың сиқы ашығады.

Бөгенбай екі қайғы бірдей күтті,
Бөгеннің қайғыменен заманы өтті.
Ақыл жоқ бұл кәріде осы күнде,
Жұтайды қанжыға мен сонда шекті.

– Мен көрген биылғы жыл түсім жаман,
Осы елден мал ұрығы қалмайды аман.
Сақтауға мал ұрығын ақыл ойлап,
Шықпаса азаматтар шетке таман.

Су шықпай қазған құдық құрып жатыр,
Бұған да қайғырады Бөген батыр:
– Малды айда, беттен барып қоныс ізде,
Бозбала ел сақтайтын, тігіп шатыр!

Бөгеннің бір құлы бар Бектұр атты,
Жайлауда жылқыменен жалғыз қапты.
Қасында жылқышылар толып жатыр,
Су таппай, мал да, жан да шаңырқапты.

Салмайды жерге басын малы шулап,
«Тоқтамай жер екен, – деп, – шабар
саулап».
Бөгенге ақылдаса Бектұр барды:
«О жерде мал тұруы болмады бап!»

Шақырып Сарыбайды ақылдасты,
Қанжығаны түгел жинап, қосты басты.
Бұл жерде мал ұрығы қалмайтынын
«Ойла, – деп, – жан сақтауды елге
шашты».

Бөген айтты: – Бар еді айғырым бір,
Салғалы соны үйірге жиырма бес жыл.
Біреуің соның жайын біліп келші,
Жер жайын білмес пе екен көкжал айғыр?

Көкжалым қыдыр берген білген шығар,
Көп жерге жер қарауға жүрген шығар.
Сарыбай, соны барып өзің біліп,
Сонан соң қайта маған берші хабар.

Сарыбай Бексұлтанмен жүріп кетті,
Жылқыға екі күнде келіп жетті.
Малшылардың бәрін де қоста ұйықтатып,
Екеуі көп жылқыны күзетіпті.

Жараған көкжал айғыр бауырынан,
Тер аққан айғызданып сауырынан.
Үйірінің ортасында мойнын салып,

Көргенде бұл екеуін оқыранған.

Жануар айтатұғын тілі де жоқ,
Жылқының жүдеп біткен күйі де жоқ.
Жылқыдан кеш болғанда шыға қашты,
Кеткенін оның қайда білуге жоқ.

Таңертең ертеменен айғыр келді,
Бойлаған тұла бойы қара терлі.
Осындай көкжал айғыр күйде екен деп,
Бөгенге келіп бұлар хабар берді.

Басында Бөгенбайдың жылқы малы,
Жетеді елу мыңға қосса бәрі.
Өзінде жалаң ғана он сегіз мың,
Қайтпаған ауыл еді мал ажары.

Егіздің бар саңлағын жиып алды,
Бөгенге жүр деген соң, жүрді бәрі.
Үш мыңға бір-бір қосты тігіп алып,
Егіздің жүрмек болды батырлары.

Қосты артып құрбандығын сонда сойды,
Жайлауда өңшең батыр қылды тойды.
Жылқыға, ерлер атқа мінгеннен соң,
Көкжал да бетін қарап желге қойды.

Үйірі жөнеледі бұдан қалмай,
Мөлшерлі тоқтар емес жерге бармай.
«Қош» десіп батырлармен кейін қайтты,
Батасын берді дағы ер Бөгенбай.

– Жақын болса, хабарды берерсіңдер,
Алыс кетсе, бір-ақ кеп көрерсіңдер.
Жаудан аман сақтасын Тәңір бізді,
Ажал жетсе, үйде де өлерсіңдер!

Жүйрік ат, қыран бүркіт қолдарында,
Жылқының кетті ерлер жолдарында.
Жүз он бес жігіт болып аттаныпты,
Ақыл табар сапарды оңдарында.

Көкжал кеп кейбір жерге жайын жатар,
Сонда қосты тігеді қатар-қатар.
Көкжал айғыр жөнелсе бетін қойып,

Жабырласып азамат қосын артар.

Осымен қырық бес күн көшті талмай,
Кей жерге көкжал кетер басын салмай.
Барыпты ащылы қолат кең салаға,
Батырлар еріп барды бұдан қалмай.

Жер екен – жердің жері бұ кең сала,
Бір жағы биік таулы жатқан дала.
Қояндай бетегесі бір жағы көл,
«Бағулы бай қонысы» деген, бәлі!

Арықтап әзер жеткен жылқылары,
Жай жатып, қанды азамат ұйқылары.
Семірді ақша майлап арыған мал,
Жер екен шөбі шүйгін, малға дәрі.

Бір айдай осы арада жатты жайлап,
Желіні қайта құрып, бие байлап.
Көкжалдың бастап келген жерін қара,
Семірді барлық жылқы ақша майлап.

Ол жерде қасқыр, түлкі аңның бәрі,
Құтқармас аңға түскен қырандары.
Жүйрік ат, батыр жігіт бәрі сонда,
Түзетіп Бөгенбайдың берген сәні.

Жер екен он екі абақ құс қонатын,
Жер емес қарастырса қыс болатын.
Жауынгер өңкей батыр тас түлектер
Кермеге байлап қойып жатыр атын.

Ел көшіп келіп қалды күз бетінде,
Жылқының жарым жігіт күзетінде.
Берік боп жауынгерлер өз-өзінен,
Шыққан соң тым бекінді ел шетіне.
Қатарға жүз он бесі тұра қалса,
Түрі жоқ жан шыдайтын келбетіне.

Абақтың билеушісі Сәдір төре,
Құнан би нақыл айтқан, ақыл бере.
Ел жиып Сәдір төре шаппақ болды,
Жылқыны қыстауында жатқан көре.

Құнанға барып төре ақылдасты,

Жинаған жауға лайық ылғи жасты:
– Бір қалың олжа болар мал келіпті,
Қаптап кеткен бір жылқы тау мен тасты.

Қалайша бөтен жылқы бақтырамын?!
Ақыл берсең осыны шаптырамын.
Жалғыз күнде абаққа талатайын,
Орынын осы малдың таптырамын!..

Сұраусыз неткен адам келіп жатқан,
Бұл не деген үлгісіз, Құдай атқан!
Көптен көбе байқасам – жүз-ақ жігіт,
Түспейді деп есіттім тұлпар аттан”.

Құнан айтты: – Бермеймін бұған ақыл,
Келген қонақ шабылған емес мақұл.
Өз бойына сенбесе – шетке шықпас,
Меніңше, жігіттері өңкей батыр.

Не жаудан немесе бір жұттан қашқан,
Алатын жер үлесін қарындастан.
Қонаққа келіп жатқан залал қылма,
Төре, сөзің бұл болса ақылдасқан.

Бұл жиынға сайланды Сарыбай да,
Қалуға бір көрісіп осындайда.
Қасына жиырма жігіт ертіп алып,
Іздеп кеп төре менен Құнан байда,

Құнанның ауылында жиылысты,
Сарыбай сол ауылға барып түсті.
Төреге кіріп келіп, сәлем беріп,
Көп елмен атқа мінер жүз көрісті.

– Ассалауғамалейкүм, тақсыр төре,
Қабырғаң мінсіз жабық, қалың сере.
Жеріміз мал қалмайтын жұт боп қалды,
Тақсыр-ау, өлемін бе сені көре?!

Құнан би түрегеліп амандасты:
(Алмады сөзін мақұл Сәдір төре)
– Жөніңді баян қылшы, жаным, – деді,
Қай елсің, жатыр едің қайдан келе?

Сарыбай сонда айтады елі жайын,

Шетқурай, Көксу, Қияқ жері жайын.
Атасы Маянбайдың атын айтып,
Сөйледі сонан кейін Бөгенбайын.

Би Құнан екі көзден төкті жасты,
Сарыбайға анық беріп ықыласты.
– Бөгеннің осы күнде өзі бар ма?
Отыз жыл көрмегелі асыл тасты.

Қазаққа олжа салған қайран Бөген,
Олжа алдық ерген күнде иен тегін.
Шырағым, қалай жайсаң, солай жайыл,
Жоқтап еді Бөген батыр қазақ кегін.

Екі жыл жолдас болдым Бөгенбайға,
«Сыйға – сый, сыраға – бал» деген қайда?!
Ерлігіне Бөгеннің ерген қазақ,
Мал түгіл, қылмап па еді басты пида?!

Құнан би түгел білді ауыл жайын,
Жақындап бара жатыр айтқан сайын.
Ерулігім, қонағым, осы-ақ болсын,
Қонақ бол біздікіне, Сарыбайым!

Төренің күші кетті, Құнан көнбей,
Көрген сайын жылқыны тұрды шөлдей.
Құнанмен араласып жақын болды,
Төрені төмендетті, есе бермей.

Мінгені Бектұр құлдың торы жорға,
Кигені атлас маңылық өңкей торға.
Абақтың бір ауылы қонақ қылса,
Атынан әзер түсер зорға-зорға.

– Осының бәрі мұның малы, – дейді,
Бөгеннің жалғыз ұлы, жаны, – дейді.
(Елу мың жылқыға ие болған соң ол,
Ұл демей, оны Бөген неме дейді?!)

Төренің жалғыз сөзде терістігі,
Жоқ еді одан кейін керістігі.
«Осыдан қайтып есе қайырам?» деп,
Кетпей жүр Сарыбайдан төре кегі.

Төренің жалғыз қызы Қадиша атты,

Артықша жүріс-тұрыс салтанатты.
Көл аңдытып, қаршығаны қолына алған,
Белдеуден жібермейді қос жорға атты.

«Төре қызын Бектұрға бере ме?» деп,
Сарыбай Құнан биді елші сапты.
Құнан айтса, көнбейтін төре қайда,
Ұлы екен деп, құдалық болып қапты.

Мың жылқы бөліп берді қалыңмалға,
Аққуды алмақ болды қара қарға.
Құлға әкеп төре заттан қыз айттырған,
Ісі осы Сарыбайдың, амал бар ма?!

Мал аман жаздай жатып, жазға шықты,
Ешкімнен сескену жоқ, бәрі мықты.
«Бөгеннің ұлы болса, бір келер» деп,
Бой жеткен қыз күйеуден дәме қыпты.

Айттырғанға мәз болып Бектұр сорлы,
Бармапты қыз маңына бір де тіпті.
Жамандықтың арт жағы шолақ тұр ғой,
Күйеуін «құл» дегенді есітіпті.
Ақылды, өзі зерек адам екен,
«Бұл істің не болар» деп артын күтті.
«Ортадан қан төгіліп кесел табар,
Жай тұрмас дау көрінсе екі ел мықты.
Қан төктірмей қалпымша мен кетейін,
Тағдырдың бір жазуы болар» депті.

Жаз шықты, Маянұлы қайтпақ болды,
«Елге аман жетсек-ау, — деп, — берсе
жолды».
«Бұқа – буға» дегендей болып қайтты,
Қызды алам деп қуанып Бектұр сорлы.

Бөгеннен он мың жылқы құлындапты,
Қайта айналып есен-сау елін тапты.
«Мал аман, азаматтар келеді!» деп,
Бөгенге «сүйінші» деп кісі шапты.

Қарт Бөген өзі шықты алдарынан,
Сағынған батырларды салдарынан.
Қанжыға, шекті менен ақ сүйек боп,
Айрылған адал етті малдарынан.

Жылқысын көргеннен соң қуанады,
Ерлерді аман көріп, жұбанады.
Жылқының амандығын көрсетпекке,
Малды әкеп мөлшер сайға қамалады.

Қарады қарт Бөгенбай көзін салып,
Үйірін үш айғырдың көңіліне алып.
Көкала, Көкжал менен Нарқызылдың
Бірі жоқ, екі айғырды көрді танып.

Шақырды: – Мұнда әкел, – деп, –
Сарыбайды,
Елу мың айдап кеттің құлын-тайды.
Жоғалтсаң бәрін түгел, не қылайын,
Қайда, – деп, – Көкжал айғыр? – қолын

жайды.

Қоя ма бұлтарғанмен Бөген батыр,
Бола ма жасыруға айтпай ақыр?
Бектұрға қыз айттырған жөнін сөйлеп,
Бір бастап, жайын айтып келе жатыр.

Байқады кәрі Бөген сөздің ізін,
Белгілі айттырғаны төре қызын.
– Шырағым, айтқан сөзің сыйы кетті,
Сөзіңнің аяқ жағын тоқтат өзің!

Бөгенге қайғы түсті уайымнан:
– Көрмесем кімнен көрем, Құдайымнан.
Құлымды ұл дегізген Тәңірім-ай,
Тың едім, айрылдым ба бұл жайымнан?!

Сарыбай, айтқан сөзің бұл бола ма?
Құл шіркін жеті қойлық ұл бола ма?
Аққуды қарға баптап алдырмақсың,
Бұл сөзің нәсіліңе жөн бола ма?

Сәдірбек – он екі абақ ел төресі,
Бір құлға қызын сата бергені несі?!
Әкемнің әруағына берген екен,
Деген соң Маянбайдың немересі.

Маяннан бірін алсаң нең кетеді,
Түбіңе артқандығың бір жетеді.

Жолықпа мұндай сөзге екіншілей,
Шырағым, бүйте берсең ар кетеді.

Малымды арман қылып мен не етейін,
Бұл малға сендер ие менен кейін.
Артымда ұлым түгіл, қызым да жоқ,
Бермейді жылағанмен кешке дейін.

Сол қызды не қылсаң да, біреуің ал,
Кетпесін сілекейсіз шаян боп мал.
Тез барып бұл жұмысты бітірмесең,
Көрерсің менен бір іс, көңіліңе ал.

Жиып ап жолдастарын қайта жүрмек,
Бұ жерде бола алмады жай кідірмек.
Жүз бие, елу түйе малды алып,
Алуға барарында той мал бермек.

Екі күн аялдан соң жүріп кетті,
Жол жүріп он екі күн барып жетті.
Той қылып неше күндей елін жиып,
Күйеуге төре қызын бермек бопты.

Қолында Қадишаның тотысы бар,
Оңаша оған қарап жылайды зар.
“Ел ортасы жау болып кете ме” деп
Ойлайды, ақыл менен сабыры бар.

– Бір сөзді айтам, – деді, – тотым, саған,
Бір хабар қонақтардан әкел маған.
Сенімен мен баратын ием қандай?
Иеміз тәуір ме екен әлде жаман?

Есітіп тоты кетті қанат қағып,
Отырды жақсы-жаман сөзді бағып.
Сарыбай тотыменен сөйлеседі:
– Ей, тотым, бұл араға келдің нағып?

Тоты:

– Келіп ем қонақтарды көрейін деп,
Соңынан жақсылардың ерейін деп.
Иеміз баратұғын қандай екен,
Әдейі келдім соны білейін деп.

Сарыбай:

– Қарап көр, тотым, енді біздің жайды,
Танып ал – қандайымыз сізге ұнайды.
Бәріміз бір кісінің баласымыз,
Кім ұнаса, соны біз көрдік жайлы.

Елудің қырық тоғызы бір атадан,
Жалғыз-ақ Бектұр байғұс жеке атадан.
Баласын Маянбайдың кеміте алмас,
Қаракөк үзілмеген жеті атадан.

Осының бәрін танып тоты білді,
Тоты да зерек еді, өзі тілді:
– Бір кісіден басқаңыз жарар еді,
Сол болып өшірмесін қызыл гүлді!

Сарыбай:

– Ей, тотым, сенің өзің сөйле жайды,
Әйтеуір, сенің иең табар байды.
Осы үйдегінің біреуі ие деп біл,
Қайсысына жіп тақсаң, сол ұнайды.

Жұламын қанатыңды шағым айтсаң,
Менен тірі қалмайсың сорлы қайтсаң.
Онан да жөн сөзбенен иеңе бар,
Иең де разы болар солай айтсаң.

Тоты естіп осы сөзді қызға барды,
Көңілінде ойлап барад қайғы-зарды.
«Қор болып, құлға ием кете ме?» деп,
Жеткенше жылауменен көз қызарды.

Сөйлемес тоты байғұс әңгімесін,
Ойлады «Айтамын, – деп, – мұның несін,
Қадиша менен өзі аз біле ме,
Өзі де ойлайды ғой бір өлмесін!»

Отырды өз бағына ұшып барып,
Ұяда бұғып жатыр қонып алып.
Тотыны бұғып жатқан көзі көрді,
Қыз қараса төсектен тұра салып:

– Тотым-ау, сен отырсың нені бағып?

Айтпайсың келгеніңді маған нағып?
Жақсы десең, қуантар жөнің бар ед,
Жаман болса, айтсаңшы маған шағып.

– Бөтен жоқ құдалардың арасында,
Бәрі де жігіт екен жарасымды.
Кісіні лайықсыз көре алмадым,
Ойладым бір кісінің баласындай.

– Тотым-ау, есек қандай, қашар қандай?
Танисың – тәуір қандай, нашар қандай?
Маған айтар сөзіңді жөнделдің бе?
Жыладың ба екі көзің жасарғандай?

– Сұрама менен оның әңгімесін,
Өзің де білесің ғой сөз жүйесін.
Тәңірдің бір жазғаны болады ғой,
Көрерміз тірі болсақ, сөзге иесің!

– Жарайды, бала тотым, бар ақылың,
Сен едің қолымдағы бар жақыным.
Кім де болса ішіңе сыйғыз, тотым,
Ұмытпай, ойыңа алып жүр, осы ақылым.

Қарасам, жау көрінед жан-жағымда,
Қарайтын жан көрмедім бет сағыма.
Үйде бір Бөген деген кәрі бар деп,
Барамын тірі отырған әруағына.

Он отау, жүз түйе артып жасау берді,
Байлығын келген жұрттың бәрі көрді.
Тамаша неше күндей тойын қылып,
Шешесі қыздың бірге қасына ерді.

Қыз мінді Алаяқты ырғақтатып,
Үкілеп құйрық-жалын бұлғақтатып.
Шыққан соң жол үстінде сөйлеседі,
Батырдың әрқайсысын сөзбен тартып:

– Бізде жоқ айтатұғын, жаным, бір сөз,
Сен сөз айтсаң – ұялып, мүдіреміз.
Батырдың әруағына келеміз ғой,
Қай түрлі шығарады батыр мінез?

– Құныңды үйдеп жоқтап, бізді айдаған,

Қондырмай үйге үш күн, түзге айдаған.
Атаңның әмірінен жан артпайды,
Жөн табар бір лайық, жаным, саған.

Келіпті елге таяу-жақынырақ,
Барсын да сүйіншіні біреу сұрап.
Алушы табылмайтын күні бар ма,
Кетіпті түстік жерден ол зымырап.

Бір адам шауып барды сүйіншілеп,
Алардың жөнін қармап, ақы тілеп.
Бөгенбай отыр екен өз үйінде,
Қайғыға тағы түсіп сонда “үһілеп”:

– Құл қатыны келін боп келе ме екен,
Осындай қорлық жанға бере ме екен?
Бойына Байсын судың ата-енесі
«Апарып, сол құлдарға берсін» деген.

Қорлықта тірі отырмын өлмеген соң,
Артымнан бір шырылдақ ермеген соң.
Құлымды «ұл» дегізген құдайым-ай,
Немене көздің жасын көрмеген соң.

Келтірме маңайыма, әкет аулақ,
Ортамды сөз басады кесел қаулап.
Бір тұлды алып келіп бейнетім не?
Жолатпа маңайыма аулағырақ.

Әлгі адам шауып барып айтты тағы,
Ала алмай сүйіншіні сынып сағын.
Жабырқамай, жайнаған Қадиша қыз
Басынан кетіп қалды күн баяғы.

Атынан жерге таман құлағаны,
Әл кетіп, талып түсіп, сұлағаны.
«Жолықтым қандай күйге, апыр-ай» деп,
Жырменен қыздың сонда жылағаны.

Шешесі басын сүйеп, жасын тимай,
Отырды «жалғызым!» деп, қызын қимай.
– Қарағым, мұндай күйге жолықтың ба?
Құлыным, арпа ішінде жалғыз бидай!

Қыздың сөзі:

– Бөген, Бөген, Бөгенге,
Бөгенұлы дегенге,
Ен салмаған енсіз бар,
Ен саласың дегенге,
Иесіз кеткен көп тайға
Таңба бассын дегенге.
Ақ сұңқар едім аспанда,
Ұша алмайтын кез болдым
Асусыз асқар кезеңге.
Қайтіп қана шыдаймын,
Жиделі судың бойында
Балық пенен шортанның
Ішін жарсын дегенге.
Көз жасымды көрмей ме,
Әруаққа келген мен сорлы,
Көрейікші демей ме?
Бөгенде әйел мол дейді,
Тілегім қабыл дәл болса,
Бір шырылдақ ермей ме?
Күтер едім өтсем де,
Жалғанда байсыз кетсем де.
Ардақты басым азайып,
Басымнан бақыт кеткен бе?!

Бір адам бәйбішеге айтқан барып,
Әлгіндей қыз сөзінен хабар салып.
– Адасқан Бөген тұрсын өз жайына,
Көремін Қадишаны өзім барып!
Алдынан шашу шаша апармаққа,
Тай тұяқ, екі қоржын жамбы салып.
Жақын жер, алыс емес, ауыл жаны,
Алдынан келінінің жетті барып.
Жылауы Қадишаның жан күйгізед,
Батырлар бәрі де отыр аң-таң қалып.
Бәйбіше батыр сөзін “қойшы әрі” деп,
Түйені жүргізеді бұрып алып.

Жылауы бейшараның осылай деп,
Бөгенге тағы біреу айтқан барып.
– Бұл ісім ашуменен ағат екен,
Көрейін өзім дағы, – деді, – барып.

Өткен күн қайта басқа қайдан қонар,
Берген жоқ түк жақсылық қайғы мен зар.

Өзімде ұл жоқ болғанмен, туысқан көп,
Біреуі келген жанға, – деді, – болар!

Бәйбіше алып келед үйге таман,
Құдағи батырменен қылды аман.
– Әруақты, қасиетті атаңызға,
Бір балам келді, – деді, – сізге таман.
Адыра құлың қалсын әкесімен,
Алыстан естіген сөз қандай жаман!

Бөгенбай, құтты болсын келінінің,
Алыстан біздің қалай келуіміз?
«Келген дәулет – кеткен сор» деген қайда?
Жөн бе екен бізді сыртқа тебуіңіз.

– Бұл сөзді мойынға алдым, жазам даяр,
Мынау жазым жалған ғой жолдан таяр.
Құдағи, мен сорлыдан не сұрайсың,
Жасырын нем бар дейсіз сізден аяр.

Отауын тікті ауылға жақынырақ,
Той қылды неше күндей ақыр бірақ.
Тойын қылып, ойынын ойнаса да,
Бөгенбай «қайтемін» деп отыр бірақ.

Бектұр құл кете барды өз үйіне,
Қызға өкпелеп бұрынғы ит күйіне.
Біреуді біреуге әкеп теңеп қойған
Жалған ғой жазымы көп ит дүние!

Бөгенбай ой ойлады жалғыз өзі,
Жалғыз-ақ күші келер екі көзі.
– Біріне осы иттердің бермеймін, – деп,
Айтады құдағиға жалғыз сөзді.

Апамнан бір туысқан туған бала,
Құдағи, барсам қайтед сұрап ала?
Лайық қызыңызға сол жиенім,
Екеуін қосар болса Алла Тағала.

Құдағи: – Мынау сөзің мақұл, – деді,
Құдеке-ай, шын екенсің пақыр, – деді.
Өзім барда қызыма бір белгі бер,
Жөн болса, жиенінді шақыр, – деді.

Жылқыдан тақыр атты алдырыпты,
Көңілін жас маяндар қалдырыпты.
Қасына бір-ақ жолдас ертіп алып,
Шектіге ер Бөгенбай үйден шықты.

Барыпты апасына ер Бөгенбай,
Барғаны тегін емес бала сұрай.
Бар екен тоғыз ұлы апасының,
Ақымнан алмақ емес басқа ұлды-ай.

Көрісті апасы кеп бауырына,
Келмеген он жыл ұдай ауылына.
Ақымның жиырмаға шыққан жасы,
Салмақ ед бала қылып бауырына.

Айтады жылап тұрып Бөген жұмыс:
– Дейтұғын жиендерім Ақым, Қылыш.
Ақымды бала қылам, маған берсең,
Қалғаны, өзгелері саған дұрыс!

Ұстап тұр өз қолыңа Қылышыңды,
Айтамын іздеп келген жұмысымды.
Бермесек Ақымыңды, кетем үйге,
Шығарма бауырым деп дыбысыңды.

– Қарағым, ішке сыймас жыламасам,
Жиылмас сөз табылып құрамасам.
Ақымнан басқа бірін алсаң екен,
Суалтқан ақ сүтімді сұрамасаң.

Ақшал бай жылап тұрды кемсең қағып,
Тұр еді көріскелі сырттан бағып.
Мұң-зар көп Бөгенбайда бала десе,
Шыдасын естіген жан бұған нағып?!

Екеуі тартысып тұр Ақым жасқа,
Бөгенбай тоя алмай тұр ықыласқа.
«Құдайдан бала тартып ап па едің?» деп,
Ақшал бай бәйбішесін салды басқа.

Кемпірді тақ еткізіп басқа салды,
Бөгенбай бұған разы болып қалды.
Алты күн аунап-қунап сонда жатып,
Ақымды бала қылып қолына алды.

Ақым да батыр болған өз елінде,
О дағы Бексұлтандай гөзел еді.
Жеті күн елі-жұртын жинап алып,
Бөгенбай қош айтысып жөнеледі.

Таңертең елден шығып жүріп кетті,
Бойына бір өзеннің келіп жетті.
Астында қара ала атты жалғыз адам,
Артынан елден шығып қуып кепті.

Қараса, бір сұлу қыз жорға мінген,
Бөгенбай кім екенін қайдан білген.
Ақымға келген жерден сөз салады:
– Уәделі сөзің қайда ермін деген?

Ей, Ақым, қой тоғыта бармап пе едік,
Онда бір уәдеге салмап па едік.
Не түрлі бай-патшалар келсе дағы,
Біз байғұс айтқан сөзде қалмап па едік?

Мен сені қуып келдім сөз салмаққа,
Мен тимекпін, уәдең бар мені алмаққа.
Үш жылдай сені күтіп қалмадым ба,
Сен өзің кеткен шақта жау қалмаққа!

Мойнына Ақым жастың салды сөзді,
Су бойы төрт-ақ кісі келген кез-ді.
Сондағы қыздың ақыр айтқан сөзі:
– Жауап бер, әуре қылмай енді бізді!

Не дерін білмей қалды Ақым сасып,
Ақымды қыздың сөзі тұрды басып.
Бөгенбай қыз сөзіне разы боп,
Ақымға: «Сөз айт, – деді, – ақылдасып».

Ақым айтты: – Менде жоқ ешбір ерік,
Байлаған едім, рас, сөзді берік.
Не десеңіз – өзіңіз тиянақтат,
Мойынға сөз түскен соң неге керек?

– Жығылып қиын екен қыздан сасқан,
Бұ күнде ерік біткен біздің бастан.
Шырағым, маған таман жақын кел, – деп,
Қызбенен Бөген сонда ақылдасқан.

Қыз айтты: – Мен қайтемін, айттым сөзім,
Төрт болған жолын қарап екі көзім.
Ақымға бұ жалғанда сөз кешпеймін!
Бар еді айтсам қайтпас бір мінезім!

– Әуелі, жарықтығым, апарайын,
Салқын үй алдында тұр мұның дайын.
Сөзіме менің айтқан тоқта, жаным,
Қайта кеп, құдаласып алдырайын.
Бала десе, басымда ми қалмайды,
Сөзіме тоқта, балам, айналайын!

Бөгеннің бұл сөзіне тоқтады қыз,
Боп қалды бостығы жоқ нөқталы қыз.
Бөгенмен қол алысып, уәде етті,
«Күтем, – деп, – тірі болсам, келесі күз!»

Үйіне қыз қош айтып, кетті кейін,
Ауылына келіп жетті кешке дейін.
Бөгенбай Ақымды алып үйге келді,
Той қылды ат шаптырып ұлы жиын.

Қуанды інілері бәрі бірдей,
Ақымды қыз Қадипша аңдып жүрді.
Басынан бақытты болған адам екен,
Қуанды деп: «Тілегім қолға берді!»

Сөйледі сонда Бөген қалған қызды:
– Артымыздан қуып келді, – дейді, – бізді.
Тоқтаттым құдағиым сенің үшін,
Қылмаймын сөзге сынық дедім сізді.

Бұ жайды есітіпті Қадипша да:
– Апырмай, бола ма екен мұндай жара?!
Тойымызды екеуіміздің бірге қылсын,
Әкелсін осы қызды не қылса да!

Мен разы болдым, – деді, – атекеме,
Апеке, әкелед деп пәлен деме.
Бақытты Тәңір берген ешкім алмас,
Деген сөз «Ер етегі – алтын кеме!»

Бейшара, о да мендей қыз емес пе?
Біреуі зарлағанның біз емес пе?
Осы ауылдың үш-төрттен қатын алу –

Мұралы атасынан ізі емес пе?!

Бұ сөзді Бөгенбайға айқын айтты,
Ер Бөген разы болып қалды қатты.
Батасын неше мәрте берді білем,
Ер Ақым төрт жолдаспен қайта қайтты.

Сегіз күнде шектіге қайта барды,
Қызды алып он бес күнде қайта салды.
Той қылып мұнда әкеліп ұлы жиын,
Қолына екі асылды бірдей алды.
Ақым – ұл, Бөген – әке болып тұрып,
Бөгенбай сексен жаста дүние салды.